

Döviz Kuru Volatilitésinin İhracat Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2017)

Rümeysa ÇELİK¹

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de koşullu değişen varyans modelleriyle ölçülen döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerine etkisi, 1995:01 ile 2017:01 dönemi arasında aylık veriler kullanılarak ARDL (Otogresif Dağıtılmış Gecikme Modeli) sınır testi ve hata düzeltme modeli (ECM) yöntemleriyle incelenmiştir. Öncelikle Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımıyla değişkenler arasında eşbütünleşme (koentegrasyon) ilişkisi araştırılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisi olduğunun belirlenmesinin ardından ARDL ve hata düzeltme modeli kullanılarak döviz kuru volatilitési ile ihracat arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, hem uzun hem de kısa dönem katsayılarının işaretleri beklentilerle uyumlu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu şeklindedir. Diğer bir ifadeyle, dış geliri temsil eden sanayi üretim endeksi ve ithalat, hem uzun hem de kısa dönemde ihracatı pozitif etkiler iken reel efektif döviz kuru endeksi ve döviz kuru volatilitési ise hem uzun hem de kısa dönemde negatif etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: Döviz kuru volatilitési, ARDL sınır testi, hata düzeltme modeli

ABSTRACT

The Effect of Exchange Rate Volatility on Export: The Case of Turkey (1995-2017)

In this research, the effect of exchange rate volatility on exports in Turkey as measured by conditional variable variance models is examined using an ARDL (Autoregressive Distributed Lags Model) boundary test and error correction model methods with monthly data between January 1995 and January 2017. First, the relationship of cointegration among variables was researched, using the Bound Test Approach, which was developed by Pesaran, Shin & Smith (2001). After determining that a cointegration relationship exist, the long and short-term relationships between exchange rate volatility and exports were analyzed, using the ARDL and error correction model

DOI: 10.26650/ISTJCON404747

Bu çalışma, Rümeysa ÇELİK tarafından Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan “Döviz Kuru Volatilitésinin İhracat Üzerine Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Research Assistant, Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Bursa, Turkey

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Rümeysa ÇELİK,
Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Bursa, Turkey
E-mail/E-posta: rumeysacelik@uludag.edu.tr

Date of receipt/Geliş tarihi: 12.03.2018

Date of acceptance/Kabul tarihi: 30.04.2018

Citation/Atf: Çelik, B. (2018). Döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerine etkisi: Türkiye örneği (1995-2017). *Istanbul Journal of Economics*, 68, 181-220.
<https://doi.org/10.26650/ISTJCON404747>

(ECM). The findings show, that both long and short term signs of the coefficients agree with expectations and are statistically significant. In other words, while the industrial production index and imports affect exports positively in both the long and short terms, the true effective

exchange rate index and exchange rate volatility are negatively affected in both the long and short terms.

Keywords: Exchange rate volatility, ARDL bound test, error correction model

EXTENDED ABSTRACT

In 1973, with the collapse of the Bretton Woods (BW) system, which is based on fixed exchange rates, both developed countries and undeveloped countries were left to deal with fluctuating money rates; this transition resulted in significant respective fluctuations in foreign exchange rates. Uncertainty and the high volatility of these exchange rate movements since the establishment of the floating exchange rate have led policymakers and researchers to examine the nature and extent of the effects of these movements on trade volume.

Theoretically, the influence of exchange rate volatility on international - trade is unclear. In experimental literature, a strong negative correlation is generally found between exchange rate volatility and trade, although in some cases the opposite is found. Despite progress made in collecting data sets and forecasting techniques, a significant portion of both theoretical and experimental literature remains unclear as to the influence of exchange rate volatility on international trade. Given these contradictory theoretical estimates, many experimental investigators have investigated the influence of both real and nominal exchange rate volatility on international trade volume. Their results show that this influence may differ in terms of sampling period, model specification, measurement used for exchange rate volatility, and the countries considered.

In this research, the conceptual framework of exchange rate and volatility and the literature reviews on the influence of exchange rate volatility on exportation are first discussed. Then, the application phase is addressed. To view the influence of exchange rate volatility on exportation in Turkey's economy, export unit value

index, real effective exchange rate index, exchange rate volatility, European Union (EU) industrial production index, and import unit value index are all taken into account. The application, includes monthly data between January 1995 and January 2017. The first part of the study consists of two stages: the first phase is measuring volatility, and the second phase uses the ARDL - bound test approach, which examines both the long and short term relationships between exchange rate volatility and exportation.

In the first phase of the application, ARCH, GARCH, EGARCH, GJR - GARCH, TGARCH and APARCH models were evaluated according to various criteria, and it was decided that the GJR-GARCH (1,1) model was the most appropriate. According to this model, we concluded that a possible shock in the market would be temporary and that the market could return to its old condition in 6 months. Moreover, according to the model's volatility prediction, even if the forecast values are not identical to the actual volatility values, there is enough overlap so as to be able to catch any fluctuation in the volatility.

In the second step of the application, the relationship of cointegration among variables was first researched, using the Bound Test Approach, which was developed by Pesaran et al. (2001). After determining that a cointegration relationship exists, both long and short-term relationships between exchange rate volatility and exportation were analyzed, using the ARDL and error correction models (ECM). The findings show that both long and short term coefficients are statistically significant. In other words, while the industrial production index and imports affect exports positively in both the long and short term, the real effective exchange rate index and exchange rate volatility are negatively affected in both the long and short term. Moreover, as in the long term, exports are the most influential EU industrial production index in the short term. Otherwise, as expected, the ECM coefficient is negatively marked and statistically significant. Thus, after a period of short-term shocks in exports, 0.08 will be corrected and the impact of the shocks will disappear in approximately 12 months. This interprets the model as approaching long term equilibrium or that the rate of long term equilibrium tuning is low.

When we look at the literature on the influence of exchange rate volatility on exportation, the studies conducted are usually only measures of exchange rate volatility or only the influence of exchange rate volatility on exportation. Literature contributions from this research are as follows: Unlike other studies, the volatility of the exchange rate is measured and the volatility model that is most appropriately represented shows the exchange rate volatility. In addition, the influence of exchange rate volatility on exports was analyzed in the same study. Also, another contribution of this research to the literature is an application containing a broader sample period.

1. Giriş

Volatilite geniş olarak herhangi bir şeyin değışkenliği olarak ifade edilir. Ya da volatilite incelenmekte olan değışkenin değışebilirliği olarak tanımlanır. Değişken ne kadar çok hareketliyse o kadar çok volatildir. Finansal anlamda volatilite, herhangi bir menkul kıymetin fiyatındaki artış veya azalıştır. Bunun yanı sıra bu terim tahmin edilemezlik ve belirsizlik ile de ilişkilidir. Halk için ise volatilite terimi, risk ile eş anlamlıdır (Eryılmaz, 2015, s. 38). Dolayısıyla finansal volatilite herhangi bir menkul kıymetin riskini ölçmektedir.

Finansal piyasa volatilitésinin artması durumunda, yatırımcılar ve politika yapıcılar açısından bir takım sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Yatırımcılar, daha yüksek volatilitenin daha yüksek risk ile eşdeğer olduğunu varsayıp, artan volatilite ile yatırım kararlarını erteleyebilir, öne çekebilir veya tamamen kararlarından vazgeçebilirler. Politika otoriteleri ise, artan volatilitenin reel ekonomiye yayılarak ekonomik performansı olumsuz etkileyeceklerini düşünürler (Kanalıcı Akay ve Nargeleçekenler, 2006, s. 6). Dolayısıyla, hisse senedi fiyatları, faiz oranları ve döviz kurlarının ekstrem veya uç noktadaki oynaklığı, finansal piyasanın düzgün çalışmasını ve ekonomik performansı zayıflatabileceği için zarar verici olabilir.

Finansal varlıkların volatilitésini politika yapıcılar, finansal piyasa katılımcıları ve akademisyenler için birkaç nedenle önemlidir: Bunlardan;

- İlki, firmanın volatilitesi iflas olasılığını belirlemede önemli bir faktördür. Sermaye yapısı volatilitesi ne kadar yüksekse iflas olasılığı da o kadar yüksek olacaktır.
- İkincisi, volatilitate alım satım fiyatları farkını belirlemede önemli bir faktördür. Örneğin, hisse senedi volatilitesi ne kadar yüksekse, piyasa yapıcının alım satım fiyatları arasındaki fark o kadar yayılacaktır. Böylece, hisse senedi volatilitesi piyasanın akıcılığına etki etmektedir (Daly, 2007, s. 2378).
- Üçüncüsü, volatilitate, finansal varlıkların getirilerini öngörmede önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca volatilitate, bir varlığın risk oranının önemli bir göstergesi olduğu için, fiyatlandırma seçenekleri ve türevleri için kullanılan bir parametredir (Eryılmaz, 2015, s. 37).
- Dördüncüsü, piyasa riski bağlamında portföy seçiminin riske maruz değerini hesaplayabilmek için volatilitate önemlidir. Ve ekonomik ve finansal teori tüketicilerin riskten hoşlanmadıklarını ileri sürmektedir. Riskin artması ekonomik aktiviteye katılımın azalması ve yatırımın olumsuz etkilenmesiyle sonuçlanır.
- Son olarak, volatilitate bir bütün olarak ekonomi için önemlidir. Politika yapıcılar, finansal piyasalar ve ekonominin kırılganlığı için bir barometre olarak, volatilitenin piyasa tahminlerine her zaman güvenirliler (Ruiz, 2014, s. 16).

Bu çalışma beş bölümden oluşmakta ve söz konusu bölümlerde sırasıyla şunlar yer almaktadır: Döviz kuru volatilitesi ile ilgili teorik bilgiler, döviz kuru volatilitesinin ihracat üzerine etkisine yönelik literatür taraması, veri seti, ekonometrik metodoloji ve son bölüm olan beşinci bölüm ise ampirik bulgulardan oluşmaktadır.

2. Döviz Kuru Volatilitesi

Döviz kuru volatilitesi, döviz kurundaki beklenmedik (öngörülmeleyen) hareketlerle ilgili risk olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle döviz kuru volatilitesi gerek mallarda gerekse finansal varlıklarda uluslararası işlemlerdeki belirsizliği ifade etmektedir (Azid, Jamil ve Kousar, 2005, s. 749). Bir ekonominin açıklığı, iç ve dış para arzı, döviz kuru rejimi, faiz oranları, merkez bankası bağımsızlığı, ödemeler dengesi, çıktı seviyeleri, gelir, enflasyon ve öngörülmeleyen

durumlar gibi döviz kurunun dalgalanmasına neden olan çok çeşitli faktörler vardır. Bu faktörlerin etkilerinin derecesi ülkelerin ekonomik durumlarına göre değişmektedir. Bununla birlikte, geçiş sürecinde olan ülkeler bu faktörlerden etkilenmeye karşı daha savunmasız olmaktadır (Stančík, 2007, s. 415).

Hisse senedi piyasası ve faiz oranları volatilitesi gibi, döviz kuru volatilitesi uzun dönemli yatırım kararlarını olumsuz anlamda etkileyen geleceğin verimliliği hakkında belirsizlik yaratabilir. Eğer, uluslararası ticarete yer alan şirketler, döviz kuru değişimlerinin verimliliklerini önemli ölçüde etkileyeceğinden korkuyorlarsa, bu durumda bu şirketler uzun dönemli yatırım projelerini gerçekleştirilmede gönülsüz olabilirler. Dolayısıyla yerel riskten kaçınan şirketler, gelirleri belirsizleşeceği için yabancı piyasadan iç piyasaya yönelebilirler. İhracat ve ithalatın yüksek fiyatları ise döviz kuru oynaklığının uluslararası ticarete engel olmasının diğer yoludur. Şirketlerin döviz kuru belirsizliğinden dolayı uluslararası ticaret ürünleri fiyatlarına risk primi eklemeleri durumunda, tüketiciler fiyatları yükselen ürünlere olan toplam taleplerini azaltır ve dünya ticaretinin büyümesini yavaşlatırlar (Beckett ve Sellon, 1989, s. 19).

Sabit döviz kuruna dayanan Bretton Woods (BW) sisteminin 1973 yılında yıkılmasıyla, sadece gelişmiş ülkeler değil aynı zamanda birçok ülke parasını dalgalanmaya bırakmış ve bu geçiş döviz kurlarında önemli dalgalanmaları beraberinde getirmiştir. Enflasyon oranı, faiz oranı ve 1980'lerde ve 1990'ların başında daha da volatil hale gelen ödemeler dengesi gibi ekonomik temeller, döviz kuru volatilitésinin kaynağını oluşturmaktadır. Daha ileri dönemlerde ise sermaye hesabının serbestleştirilmesi, teknolojik ilerleme ve para spekülasyonları eğilimi ile kolaylaştırılmış sınır ötesi akışların artırılması döviz kurunun dalgalanmasına neden olmuştur (Hook ve Boon, 2000). 1973'te dalgalı döviz kuru başlangıcından bu yana döviz kuru hareketlerinin belirsizliği ve yüksek değişkenlik eğilimi, politika yapımcıların ve araştırmacıların, bu hareketlerin ticaret hacmi üzerindeki etkisinin niteliğini ve boyutunu araştırmasına yol açmıştır.

Teorik açıdan döviz kuru oynaklığının uluslararası ticarete olan etkisi net değildir. Ampirik makaleler, bazı durumlarda döviz kuru volatilitesi ile uluslararası

ticaret arasında güçlü bir negatif ilişki bulurken, diğer durumlarda bunun tersini bulabilmektedirler. Tahmin tekniklerinde ve veri setlerinde kaydedilen ilerlemelere rağmen, döviz kuru volatilitésinin uluslararası ticaret üzerindeki etkisi konusunda, kuramsal ve deneysel literatürün önemli bir kısmı belirsizliğini korumaktadır. Literatürde genişçe yer bulan negatif hipotezin işleyişi ise şu şekildedir: Yüksek döviz kuru volatilitésini, riskten kaçınan ticaret yapanlar için daha yüksek maliyet ve daha az dış ticarete neden olmaktadır. Bunun nedeni, döviz kurunun ticaret sözleşmesi sırasında üzerinde anlaşma yapılması, ancak gelecekteki teslimatın gerçekleşene kadar ödeme yapılmamasıdır. Döviz kurundaki değişiklikler önceden tahmin edilemez hale gelirse, bu edinilecek kazançlarla ilgili belirsizlik yaratır ve dolayısıyla uluslararası ticaretin faydalarını azaltarak dış ticaret hacminin olumsuz etkilenmesine neden olur. Bu çelişkili teorik tahminler göz önüne alındığında, araştırmacılar hem reel hem de nominal döviz kuru volatilitésinin uluslararası ticaret hacmi üzerine etkisini incelemişlerdir. Vardıkları sonuçlar ise, örneklem dönemi, model spesifikasyonu, döviz kuru volatilitésini için kullanılan ölçüm ve dikkate alınan ülkeler (gelişmiş ve gelişmekte olan) açısından farklılık göstermektedir.

3. Döviz Kuru Volatilitésinin İhracat Üzerine Etkisine Yönelik Ampirik Çalışmalar

Çoğu araştırma, döviz kuru volatilitésini ve uluslararası ticaret arasında ters yönlü bir bağlantı olduğu sonucuna varsa da, ne teorik ne de ampirik çalışmalar bu konuda net bir ilişki kuramamıştır. Bu paradoksu açıklamaya çalışan ilk uygulama Clark ve Haulk (1972) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, Kanada'nın dalgalı döviz kuru rejiminin hakim olduğu 1952-1970 dönemini inceledikleri çalışmalarında nominal döviz kuru değişkenliğinin, anlamlı bir etkiye sahip olmadığını bulmuşlardır (Hooper ve Kohlhagen, 1976, s. 2). Ethier (1973), döviz kurlarındaki beklenmedik değişikliklerin, riskten kaçınan emtia ticareti yapanların üretim maliyetlerinde değişikliklere neden olarak verdikleri kararları etkilediğini ve bunun sonucunda ticaret hacminin azalacağı görüşündedir. Dolayısıyla döviz kuru volatilitésini ile ticaret akışları arasında negatif hipotezi desteklemektedir (Ethier, 1973, s. 502-503).

Hooper ve Kohlhagen (1976), 1965-1975 döneminde Almanya, Japonya, Kanada, Fransa, ABD ve İngiltere için üç aylık çok taraflı ve ikili ticaret akış verilerini kullanarak volatilitenin ticaret akışlarına ve fiyatlarına olan etkisini test etmiş ve volatilitenin fiyatlar üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ancak ticaret hacmi üzerine belirgin bir etkisinin bulunmadığı sonucuna varmıştır (Hooper ve Kohlhagen, 1976, s. 25-26). Warner ve Kreinin (1982), örnekleme sabit döviz kuru (1957-1970) ve dalgalı döviz kuru dönemi (1972-1980) olarak ikiye ayırdıkları 19 sanayileşmiş ülkede döviz kurlarının ticaret hacmini etkileyip etkilemediğini incelemişlerdir. Onlara göre, test edilen iki dönem arasında parametrelerin önemli bir şekilde değiştiğini gösteren ithalat denklemlerinin çoğunda F istatistiği anlamlıdır (Warner ve Kreinin, 1982, s. 96). Cushman (1983), Hooper ve Kohlhagen'in (1976) çalışmasını nominal döviz kurları yerine reel döviz kurlarını kullanarak yeniden test etmiştir. Ampirik sonuçlar, test edilen on dört denklemden altısının anlamlı ve negatif katsayılı olduğudur. Bu sonuçlar, orijinal Hooper ve Kohlhagen sonuçlarına kıyasla bir gelişme kat etmesine rağmen, Cushman, bunu negatif hipotez için yeterli bir kanıt olarak görmemiştir (Cushman, 1983, s. 45). Uluslararası Para Fonu (1984) ve Chan ve Wong (1985) da Cushman (1983) ile aynı yöntemi kullanmışlardır. Ancak döviz kuru değişkenliğinin ticaret hacmi üstünde anlamlı ve negatif etkisi olduğunu gösteren bir kanıt bulamamışlardır (Mckenzie, 1999, s. 83). Cushman (1986), Cushman (1983) çalışmasına üçüncü ülke etkileri de dahil ederek genişletmiştir ve vardığı sonuç, volatilitenin ticaret akışlarını azalttığı yönündedir (Mckenzie, 1986, s. 361).

Akhtar ve Spence-Hilton (1984), döviz kuru volatilitésinin ABD ile Almanya arasındaki ikili ticaret akışları üzerine doğrudan ve dolaylı etkilerini incelemiş ve döviz kuru değişkenliğinin genel olarak Alman ikili ticaretini ve aynı zamanda ABD ihracatını negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır (Akhtar ve Spence-Hilton, 1984, s. 15-16). Kenen ve Rodrik (1986), reel efektif döviz kuru volatilitésinin on bir gelişmiş ülkenin toplam ithalatı üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, volatilitenin ithalat üzerinde negatif bir etkisi olduğu bulunmuştur (Kenen ve Rodrik, 1986: 311). Bailey, Tavlas ve Ulan (1987) çalışmasında OECD Büyük Yedi ve diğer dört ülke için 1962-1985 dönemi boyunca üçer aylık verileri kullanarak, verileri dalgalanma öncesi ve sonrası olarak ayırmış ve volatilitenin

etkilerini test etmiştir. Yazarlar sabit dönemde volatilitenin pozitif, dalgalı dönemde ise hem pozitif hem de negatif etkisi olduğu sonucuna varmıştır (Bailey ve ark.,1987, s. 238).

De Grauwe (1987), en büyük on ticaret ülkesi arasındaki ikili ticaret akışlarını sabit bir döviz kuru dönemi (1960-1969) ile dalgalı döviz kuru dönemi (1973-1984) üzerinden incelemiştir. Varılan sonuç ise, döviz kuru değişkenliğinin ikili ticaretin büyüme oranı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi vardır. De Grauwe (1988), ihracatçıların riskten kaçınma derecesine bağlı olarak bir fayda fonksiyonu oluşturmuştur. Hafifçe riskten kaçınan firmalar, döviz kuru riski arttıkça, ihracat arzını azaltmaktadır. Bununla birlikte, çok riskten kaçınan firmaların, döviz kuru riski arttıkça, ihracat arzı artma eğiliminde olacaktır. Başka bir deyişle, döviz kuru riskinde meydana gelen değişiklikler, ticaret hacminde hem ikame hem de gelir etkisi yaratmaktadır. Net sonuç, fayda fonksiyonunu oluşturan tüccarların riskten kaçınma derecesine bağlıdır (Hodge, 2005, s. 5-6).

Thursby ve Thursby (1987), çekim (gravity) modeli ve Linder hipotezine odaklanan ikili ticaret akışları modeli oluşturmuş ve 1974-1982 dönemini içeren çalışmasında test edilen on yedi ülke için volatilité ve ikili ticaret arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğuna ulaşmıştır (Thursby ve Thursby, 1987, s. 8). Peree ve Steinherr (1989), Belçika, Almanya, Japonya, ABD ve İngiltere için 1960-1985 döneminde toplu ve ikili ihracat verilerini kullanmış ve ABD dışında test edilen diğer ülkeler için döviz kuru volatilitesi ve ticaret arasında negatif bir bağlantı olduğu neticesine varmıştır (Peree ve Steinherr, 1989, s. 1241). Klein (1990), 1978-1986 döneminde ABD'nin yedi büyük sanayileşmiş ülkeye ikili ihracatını incelemiş ve ticareti yapılan malları dokuz kategoriye ayırmıştır. Elde edilen sonuçlar, test edilen dokuz ihracat emtia sınıfının bu sektörel yaklaşımı desteklediği, altısının volatilité tahmincisi ve ticaret arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bunlardan beşinin pozitif bir ilişki gösterdiği şeklindedir (Klein, 1990, s. 299).

Asseery ve Peel (1991), yapılan çalışmaların birçoğunda elde edilen sonuçların eksikliğini, kullanılan verilerin özelliklerinin dikkate alınmamasına bağlamıştır. 1972-1987 dönemini Avustralya, Japonya, Almanya, ABD ve İngiltere için mevsim

etkilerinden arındırılmış verilere Engle-Granger hata düzeltme modelini uygulayarak vardıkları sonuç, döviz kuru hareketliliğinin ihracat üzerine anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğudur (Asseery ve Peel, 1991, s. 173). Kumar ve Dhawan (1991), Cushman'ın 1983 modelini ve 1974'ten 1985'e kadar dönem boyunca elde edilen üç aylık verileri kullanarak Pakistan'ın ihracatı için üçüncü ülke etkisini test etmiştir. Volatilite ölçümünde 15 farklı reel ve nominal ölçüm kullanarak kurmuş oldukları standart modelin sonuçları (üçüncü ülke etkileri olmaksızın), reel volatilitenin Pakistan'ın ihracatı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı, ancak nominal döviz kuru oynaklığı ve ihracat arasında anlamlı ve negatif bir bağlantı olduğudur. Üçüncü ülke etkilerinin modele dahil edilmesi ile, volatilitenin etkisinin yönü daha az kesin olmasına rağmen, modelin açıklayıcı gücünün arttığı sonucuna varılmıştır. Bini - Smaghi (1991), 1976-1984 döneminde döviz kuru riskinin Avrupa Para Sistemi (EMS) üzerine etkisini Hooper ve Kohlhagen'ın (1976) ihracat modelini kullanarak ölçmüştür. Bini - Smaghi'nin sonuçları, değişkenliğin hem fiyat hem de miktar bakımından ticareti azalttığı standart hipotezi desteklemektedir (Mckenzie, 1999, s. 87-92).

Bélangier, Sylvia, Racette ve Jacques (1992), 1976-1987 dönemi için nominal döviz kuru volatilitésinin ABD-Kanada ticaret akışları üzerindeki etkisini araç değişkenler yaklaşımı ile tahmin etmiştir. Varılan sonuç ise volatilitenin ticaret hacmini önemli ölçüde azaltmadığıdır (Bélangier ve ark., 1992, s. 61). Pozo (1992), 1900-1940 döneminde toplanan yıllık verileri kullanarak İngiltere'den ABD'ye yapılan ikili ihracat hacmini incelemiş ve döviz kuru volatilitésinin ticaret hacmine negatif bir etki yaptığı sonucuna ulaşmıştır (Pozo, 1992, s. 328). Gagnon (1989), Bretton Woods dönemi öncesi (1960-1971) ve dalgalı döviz kuru dönemini (1972-1988) ayırt ederek, ABD'den, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve İngiltere'ye yönelik ikili ticaret akış hacmiyle kur belirsizliği arasındaki ilişkinin yönünü ölçmeye çalışmıştır. Varılan sonuç, aralarında negatif bir ilişki olduğuna dair kanıtlar sunmasına ve bu ilişkinin ekonomik büyüklüğünün önemli olmasına rağmen, istatistiksel olarak anlamlı olmadığıdır (Gagnon, 1989, s. 28).

Chowdhury (1993), ihracat hacmi ve döviz kuru volatilitesi arasında bir ilişki kurmak için çok değişkenli bir hata düzeltme modelini (ECM) 1973-1990

döneminde OECD G-7 grubu ülkeleri için uygulamıştır. ECM, anlamlı bir negatif etkiye işaret etmiş ve böylece standart hipotezi destekleyen sonuçlar üretmiştir (Chowdhury, 1993, s. 700). Kroner ve Lastrapes (1993), aylık verileri kullanarak 1973-1990 döneminde Almanya, Japonya, Fransa, ABD ve İngiltere için döviz kuru volatilitesi ile çok taraflı ihracat hacmi ve değeri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, döviz kuru volatilitésinin etkisinin büyük ölçüde ticaret hacminden ziyade ihrac fiyatıyla sınırlı olduğunu göstermektedir. Caporale ve Doroodian (1994), 1974-1992 dönemi boyunca reel döviz kuru belirsizliğinin Kanada'dan ABD ithalatının değerini etkileyip etkilemediğini test etmek için GARCH-M modelinin iki değişkenli bir versiyonunu kullanmış olup vardıkları sonuç, döviz kuru belirsizliğinin ticaret akışları üzerinde anlamlı ve negatif bir bağlantı olduğu yönündedir. McIvor (1995), döviz kuru değişkenliğinin Avustralya ihracat verilerine 1978-1982 dönemi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmasında, reel döviz kuru değişkenliği ve reel ihracat seviyesi arasında ters yönlü bir bağlantı bulunduğunu gösteren standart hipotezi desteklemektedir (Mckenzie, 1999, s. 91-95).

Qian ve Varangis (1994), aylık verilerle 1973-1990 döneminde Kanada, Avustralya, Japonya, İngiltere, İsveç ve Hollanda için ARCH-M modelini kullanmıştır. Test edilen ülkeler için ulaşılan sonuçlar, döviz kuru volatilitésinin ticaret üzerinde hem pozitif hem de negatif etkisinin olduğudur. Diğer bir ifadeyle, ihracatın ihracatçı ülkenin para birimi cinsinden ifade edildiği yerde, volatilitenin pozitif bir etkiye sahip olduğu ve ihracatın yabancı para cinsinden ifade edildiğinde ise bunun tersi olduğu sonucuna varılmıştır (Qian ve Varangis, 1994, s. 371). Côté (1994) ise volatilitenin ticaret üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu ileri sürmüştür (Côté, 1994, s. 23).

McKenzie ve Brooks (1997), 1973-1993 döneminde ABD-Almanya ikili ticaret akışları üzerinde yaptıkları çalışmada aylık döviz kuru oynaklığını ölçmek için ARCH modelini kullanmıştır. Ve volatilité ile ticaret akışları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu gösteren sonuçlar elde etmişlerdir (McKenzie ve Brooks, 1997, s. 85). McKenzie (1998), döviz kuru volatilitésinin 1988-1995 dönemi boyunca Avustralya ekonomisi için hem toplam hem de sektörel ticaret üzerindeki etkisini analiz etmiştir. ARCH ve GARCH modelleri döviz kuru

oynaklığını ölçmek için kullanılmış ve varılan sonuç, volatilitenin etkisinin büyüklüğünün ve yönünün, malların ticareti yapılan pazarın niteliğine bağlı olarak farklılık göstermesinin yanı sıra Avusturalya ekonomisi için ise döviz kuru volatilitésinin ihracatı pozitif ithalatı ise negatif etkilediği şeklinde-dir (McKenzie, 1998, s. 36).

Aristotelous (2001) 1889-1999 dönemi verilere dayanarak, döviz kuru değişkenliği ve döviz kuru rejiminin İngiltere'den ABD'ye yapılan ihracat üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ampirik bulgular, döviz kuru değişkenliğinin ya da farklı döviz kuru rejimlerinin ihracat hacmi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir (Aristotelous, 2001, s. 87). Arize, Osang ve Slottje (2005), 1973-1997 dönemi çeyrek yıllık veriler ile sekiz Latin Amerika ülkesi için yaptığı çalışmada, hem kısa hem de uzun vadede döviz kuru volatilitesi ve ihracat arasında negatif bir bağlantı bulmuşlardır (Arize ve ark., 2005, s. 11). Hondroyiannis, Swamy, Tavlás ve Ulan (2005), 1977-2003 döneminde on iki sanayileşmiş ülke için yaptıkları analizde döviz kuru volatilitesi ve ihracat arasında anlamlı ve negatif bir bağlantı bulunmadığı sonucuna varmışlardır (Hondroyiannis ve ark., 2005, s. 20). Choudhry (2005), döviz kuru volatilitésinin ABD'den Japonya ve Kanada'ya yapılan ihracat üzerine etkisini incelediği çalışmada döviz kuru volatilitésinin ihracatı negatif etkilediği sonucuna varmıştır (Choudhry, 2005, s. 69).

Rahman ve Serletis (2009), 1973-2007 dönemini kapsayan çalışmasında döviz kurundaki belirsizliğinin ABD ihracatı üzerinde negatif ve anlamlı bir tesiri olduğunu tespit etmiştir (Rahman ve Serletis, 2009, s. 507). Boug ve Fagereng (2010), ihracat performansının (Norveç firmalarının) döviz kuru belirsizliğinden önemli ölçüde etkilenmiş olduğunu gösteren hiçbir kanıt bulamamıştır (Boug ve Fagereng, 2010, s. 862). Baum ve Çağlayan (2010), döviz kuru volatilitésinin ticaret düzeyi üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu, ancak ikili ticaret akışlarında volatiliteye karşı güçlü bir pozitif ilişki bulduklarını belirtmişlerdir (Baum ve Çağlayan, 2010, s. 89). Çağlayan ve Di (2010), ABD ile ilk on üç ticaret ortağı arasındaki reel döviz kuru oynaklığının ve sektörel ticaretin etkisini incelemiş ve döviz kuru oynaklığının sistematik olarak sektörel ticaret akışlarını etkilemediği sonucuna varmışlardır (Çadılayan ve Di, 2010, s. 313). Serenis ve Tsounis (2013), Kıbrıs ve Hirvatistan için 1990-2012 döneminde

döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerine etkisini inceledikleri çalışmada, her iki ülke için de döviz kuru volatilitésinin ihracatı olumsuz etkilediği sonucuna varmışlardır (Serenis ve Tsounis, 2013, s. 683).

Yabancı çalışmaların yanı sıra Türkiye'de de döviz kuru volatilitési ve ihracat - ithalat arasındaki ilişkiye yönelik birçok analiz gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki olan Özbay (1999), 1988-1997 arası dönemde reel döviz kuru hareketliliğinin ihracat üstünde anlamlı ve negatif bir tesiri olduğu, bununla birlikte reel döviz kuru volatilitési ve ithalat arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağlantının bulunmadığı sonucuna varmıştır (Özbay, 1999, s. 10). Terzi ve Terzi (1999), 1989-1996 döneminde döviz kuru ile ihracat - ithalat arasında nedensellik ilişkisine rastlamamıştır (Terzi ve Terzi, 1999, s. 62).

Gürbüz ve Çekerol (2002), eşbütünleşme analiziyle döviz kuru ile ihracat - ithalat arasında uzun dönem bağlantısının olmadığı sonucuna varmıştır (Gürbüz ve Çekerol, 2002, s. 41). Vergil (2002), 1990 - 2000 döneminde reel ihracat ve döviz kuru hareketliliği arasında uzun dönemde anlamlı ve negatif bir bağlantı olduğu sonucuna varmıştır (Vergil, 2002, s. 92). Dođanlar'a (2002) göre, reel döviz kuru oynaklığının ihracat üstünde negatif bir tesiri vardır (Dođanlar, 2002, s. 861). Acaravcı ve Öztürk'e (2002) göre, 1989-2002 dönemi için döviz kuru volatilitési reel ihracatı negatif yönde etkilemektedir (Acaravcı ve Öztürk, 2002, s. 205).

Kasman'a (2003) göre, reel efektif döviz kuru volatilitésinin ihracat üstündeki tesiri uzun dönemde negatif, kısa dönemde ise pozitifdir (Kasman, 2003, s. 186-187). Kasman ve Kasman'a (2005) göre, gerek uzun gerekse kısa dönemde döviz kuru oynaklığının ihracat üstündeki etkisi pozitifdir (Kasman ve Kasman, 2005, s. 54). Saatçioğlu ve Karaca'ya (2004) göre, döviz kuru oynaklığı kısa ve uzun dönemde ihracatı negatif yönde etkilemektedir (Saatçioğlu ve Karaca, 2004, s. 193).

Kandil, Berument ve Dinçer (2006), döviz kuru hareketlerinin Türkiye ekonomisine olan etkilerini 1980-2004 yılları için incelemiş ve beklenmeyen döviz kuru hareketlerinin ekonomide tüketim ve yatırım kararlarını olumsuz etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır (Kandil ve ark., 2006, s. 466). Tunçsiper ve Öksüzler'e

(2006) göre, döviz kuru riski toplam ve sektörel ihracatı negatif yönde etkilemektedir (Tunçsiper ve Öksüzler, 2006, s. 7). Köse, Ay ve Topallı'ya (2008) göre, 1995-2008 dönemi için reel döviz kuru volatilitesi ihracatı kısa ve uzun periyotta olumsuz etkilemektedir (Köse ve ark., 2008, s. 41-42). Tarı ve Yıldırım'a (2009) göre, döviz kuru hareketliliğinin ihracat üstündeki etkisi uzun dönemde negatif iken, kısa dönemde ise herhangi bir etkisi yoktur (Tarı ve Yıldırım, 2009, s. 103).

Sarı (2010), çalışmasında 1982-2006 dönemi için SWARCH tekniğini kullandığı çalışmasının sonucuna göre ithalat değeri döviz kuru volatilitesi ile ters yönlü hareket etmektedir (Sarı, 2010, s. 42). Hepaktan, Çınar ve DüNDAR (2011) 1982-2011 dönemi için reel efektif döviz kurundaki değişmelerin, ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi sınırlı iken, ihracat ve ithalatın, reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisi ise anlamlıdır (Hepaktan ve ark., 2011, s. 77). Karaçor ve Gerçekler'e (2012) göre, 2003-2010 döneminde reel döviz kurlarından dış ticaret hacmine yönelik hem kısa hem de uzun dönemde bir nedensellik söz konusu iken, dış ticaret hacminden reel döviz kurlarına ise sadece kısa dönem için bir nedensellik söz konusudur (Karaçor ve Gerçekler, 2012, s. 309). Demez ve Ustaoglu (2012) 1992-2010 dönemini kapsayan çalışmasında, ihracatın döviz kuru değişmelerine duyarlı olmadığına ulaşmıştır (Demez ve Ustaoglu, 2012, s. 175).

Tapşın ve Karabulut (2013), 1980-2011 dönemi için ithalattan ihracata ve reel döviz kuru endeksinden ithalata yönelik tek yönlü nedenselliğın olduğu ve ihracat ve ithalattan reel döviz kuru endeksine yönelik bir nedenselliğın söz konusu olmadığını bulmuştur (Tapşın ve Karabulut, 2013, s. 203). Kızıldere, Kabadayı ve Emsen (2014) çalışmasında 1980-2010 yılları için dış ticaret üzerinde döviz kurlarının büyük bir etkisinin olmadığı ve Türkiye'nin dış ticaretinin ihracat yapmak amacıyla ithalat yapan bir yapıya sahip olduğu sonucuna varmışlardır (Kızıldere ve ark., 2014: s. 39). Doğan ve Kurt (2016) 2003-2015 dönemini dikkate aldığı çalışmasında, döviz kurlarındaki bir değişme ile hem sermaye malı ithalatı hem de tüketim malı ithalatı arasında nedensellik ilişkisi olduğu ve dolayısıyla döviz kurlarındaki değişimin ithalat üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır (Doğan ve Kurt, 2016, s. 334).

Bu bölümde, 1972 yılından bu yana yayınlanan yerli ve yabancı ampirik çalışmaların sonuçlarını inceleyerek döviz kuru volatilitesi ve dış ticaret ile ilgili literatür hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Örneklem dönemi, model spesifikasyonu, dikkate alınan ülkeler ve volatilité ölçümünde kullanılan yöntemler çok çeşitli olduğundan farklı çalışmaların sonuçlarını karşılaştırmak zordur. Genel olarak, çalışmaların çoğu, döviz kuru volatilitésinin ticaret düzeyini düşürdüğü geleneksel negatif hipotez varsayımı lehine görünmektedir.

4. Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki etkisi incelenmiştir. Döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalarda genellikle, ihracatın, yurtdışı geliri temsilen sanayi üretimi endeksi, reel efektif döviz kuru endeksi, ithalat ve reel döviz kuru volatilitesi tarafından açıklandığı modeller kullanılmaktadır. Bu alanda yapılmış çalışmalar kaynak alınarak, Türkiye için ihracat denklemi, denklem (1)'de ki gibi ifade edilebilir:

$$LX_t = \alpha_0 + \alpha_1 LREER_t + \alpha_2 LVOL_t + \alpha_3 LABIPI_t + \alpha_4 LM_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada, X_t , $REER_t$, VOL_t , $ABIPI_t$ ve M_t sırasıyla Türkiye'ye ait ihracat birim değeri endeksi; reel efektif döviz kuru endeksi; döviz kuru volatilitesi; Avrupa Birliği (AB) sanayi üretim endeksi ve ithalat birim değeri endeksini temsil etmekte ve ε_t ise hata terimidir.

Çalışmada,¹ 1995:01 ve 2017:01 dönemlerini kapsayan aylık zaman serisi verileri kullanılmıştır. İhracat ve ithalat birim değeri endeksleri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK), reel efektif döviz kuru verilerine ise 1995 ve 2003 bazlı olmak üzere T.C.M.B Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden ulaşılmış olup diğer değişkenlere uyum sağlaması amacıyla veriler baz yılı değiştirilerek 2010 baz yılına dönüştürülmüştür. Dünya ekonomisine ilişkin aylık GDP verilerine

¹ Çalışmada kullanılan tüm veriler 2010 baz yılıdır.

ulaşılamaması ve Türkiye ihracatının büyük çoğunluğunun Avrupa Birliği'ne (AB) üye ülkelere yapılması nedeniyle, reel dış gelirin göstergesi olarak AB'ye üye ülkelerin (28 ülke) sanayi üretim endeksi kullanılmış ve değişkene ilişkin veriler OECD Data sisteminden elde edilmiştir.

Son olarak reel döviz kuru volatilitésinin hesaplanmasında literatürde üç farklı metot vardır. Bunlar; logaritmik birinci dereceden farkı alınan reel döviz kurunun standart sapması, reel döviz kurunun hareketli ortalamalı standart sapması ve GARCH türü koşullu değişen varyans modelleri ile tahmin edilen reel döviz kurunun koşullu oynaklığıdır. Üçüncü yöntemin ilk iki yöntemle daha büyük gözlemleri çalışmalarda daha uygun sonuçlar vermesinden hareketle volatilitenin hesaplanmasında varyansın zaman içerisinde değişerek bunun da volatilitéyi değiştirdiğini ileri süren ARCH, varyansın zaman içerisinde geçmiş dönem varyanslarıyla ilişkili olarak değiştiğini ileri süren GARCH, hata teriminin işaretinin ne olduğu dikkate alınmaksızın sadece büyüklüğünün önemli olduğu geleneksel değişen varyans modellerinin aksine kaldıraç etkisini dikkate alan üssel GARCH (EGARCH), GJR-GARCH, eřik GARCH (TGARCH) ve asimetric üslü ARCH (APARCH) modelleri kullanılmış olup Ek 1-8'de gösterilen çeşitli kriterler neticesinde en uygun olduğu sonucuna varılan GJR-GARCH (1,1) modelinin reel döviz kuru volatilitésini temsil etmesine karar verilmiştir.

Reel döviz kurunun artması ihracatın azalması ile sonuçlanacağı için reel efektif döviz kuru değişkenin parametresi olan α_1 'in negatif değer alması, reel dış gelir arttığında ihracatın artması dolayısıyla α_3 'ün pozitif olması ve Türkiye'de ithalata dayalı ihracat olgusu olmasından dolayı α_4 parametresinin pozitif olması beklenmektedir. Kuramsal olarak, döviz kuru volatilitésinin ihracatı ne yönde etkileyeceği müphem olmasından dolayı α_2 parametresinin işareti ise belirsizdir.

$$h_t = \vartheta_0 + \vartheta_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \beta_1 h_{t-1} + \lambda_1 \varepsilon_{t-1}^2 d_{t-1} \quad (2)$$

Denklem 2'de gösterilen GJR-GARCH (1,1) koşullu varyans eşitliği dört temel etkene bağlıdır: İlki sabit terim veya ortalama olan ϑ_0 'dir. İkincisi, bir önceki şoka neden olan haberin ya da bir diğer ifadeyle bir önceki dönemdeki hata

karelerinin parametre tahmini veya ARCH terimi olan ε_{t-1}^2 'dir. Üçüncüsü ise, bir önceki dönemin varyansı veya GARCH terimi olan h_{t-1} 'dir. Dolayısıyla ϑ_1 katsayısı ARCH etkisinin, β_1 katsayısı ise GARCH etkisinin göstergesidir. Son olarak, λ parametresi ise asimetri ya da kaldıraç etkisini gösteren ve d_{t-1} ; $\varepsilon_t < 0$ olduğunda 1 ve $\varepsilon_t > 0$ olduğunda ise 0 değerini alan bir kukla değişken içermektedir. Tahmin edilen GJR-GARCH(1,1) modeli ile elde edilen sonuçlar ve bu modelin matematiksel formu aşağıdaki gibidir:

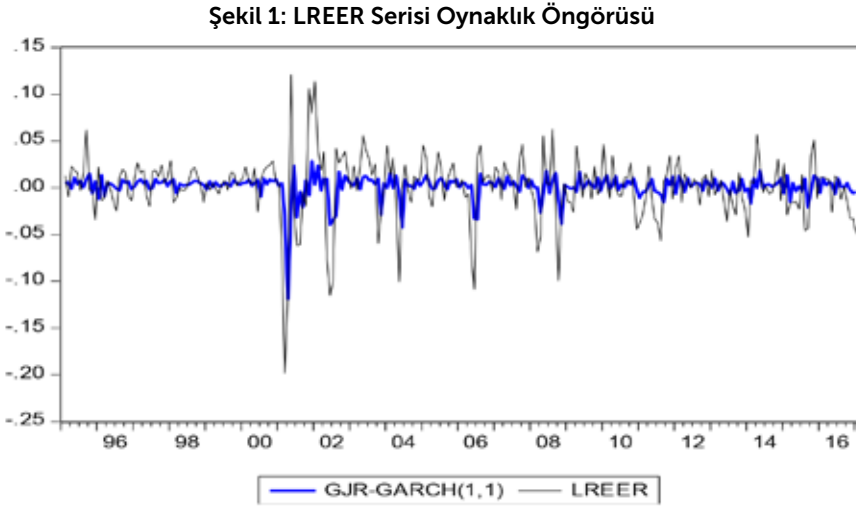
Tablo 1: GJR-GARCH (1,1) Modeli ile Elde Edilen Sonuçlar

	ϑ_0	ϑ_1	β_1	λ_1
DLREER	0.000271	0.512960	0.370360	0.749591
Olasılık değeri	0.0041	0.0052	0.0304	0.0401

$$h_t = 0.000271 + 0.512960\varepsilon_{t-1}^2 + 0.370360h_{t-1} + 0.749591\varepsilon_{t-1}^2 d_{t-1}$$

Tablo 1'de (Ek-1'de ki koşullar dikkate alınarak) GJR-GARCH (1,1) koşullu değişen varyans denkleminde sabit terim, ARCH, GARCH ve asimetri teriminin olasılık değerleri 0.05 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olmasının yanı sıra asimetri parametresi koşulunun sağlandığı görülmektedir. λ parametresinin pozitif olması kaldıraç etkisinin bulunduğunu ve olumsuz haberlerin volatilitiyi artırdığına işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle pozitif şokların koşullu varyans üzerindeki etkisi negatif şokların etkisinden daha az olacaktır. Modelde iyi haberlerin ($\varepsilon_t \geq 0$) koşullu varyans üzerindeki etkisi ϑ_1 ile ve kötü haberlerin ($\varepsilon_t < 0$) koşullu varyans üzerindeki etkisi ($\vartheta_1 + \vartheta_1$) olarak gösterilmektedir. Meydana gelen pozitif bir şok durumunda ($\varepsilon_t \geq 0$) kukla değişken, 0 değerini aldığından, hata teriminin karesine ait parametre 0,512960 değerini alırken, negatif bir şok durumunda ($\varepsilon_t < 0$) ise, kukla değişken, 1 değerini aldığından, hata teriminin karesine ait parametre değeri 1.119951 değerini almaktadır. ϑ_1 ve β_1 parametrelerinin toplamının (0.88332) 1'den küçük olması, durağanlık koşulunun yerine getirildiğini ve volatilitenin tahmin edilebilir yapıda olduğunu belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle, toplamın 1'den küçük olması volatilitenin çok büyük olmadığı ve herhangi bir şokun etkisinin çok uzun sürmediğinin bir göstergesidir.

Seçilen GJR-GARCH (1,1) modeline ilişkin yapılan bazı istatistiklerden hareketle, volatilité ısrarcılığının çok yüksek olmadığı, piyasadaki olası bir şokun geçici nitelikte olduğu ve volatilité yarılanma süresinin yaklaşık 6 ay (5.59) sürdüğu dolayısıyla piyasada bir şok olması halinde piyasanın ancak 6 ay sonra eski hâline dönebileceği sonucuna varılmıştır.

Şekil 1’de GJR-GARCH (1,1) modelinin söz konusu veri döneminde öngörü tahmin sonuçları ve aynı dönemde gerçekleşen volatilité değerleri karşılaştırılmıştır. Öngörü değerleri volatilitenin yükseldiği dönemlerde gerçekleşen değerlerle hemen hemen birlikte hareket ettiği yani yükseldiği, volatilitenin düştüğu dönemlerde ise gerçekleşen ve öngörü değerleri arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, öngörü değerleri gerçekleşen volatilité değerleriyle birebir aynı olmasa da, onunla örtüşmekte ve volatilitedeki yükselme ve düşmeleri yakalayabilmektedir.

Ayrıca Şekil 1’e göre, 2001 yılının tamamı, 2002’nin Haziran ayı, 2004 Mayıs ayı, 2006 Haziran ayı, 2008 Mart ve Ekim ayları, 2011 Ağustos ayı, 2013 Aralık ve 2014 Ocak ayı, 2015 Eylül ayı yüksek volatilité dönemleri olarak dikkat çekmektedir. Türkiye’de aşırı kur oynaklıklarının olduğu söz konusu dönemler incelendiğinde, bu dönemlerde bankacılık krizleri olarak da adlandırılan Kasım 2000 ve Şubat

2001 krizleri, siyasi belirsizlik ardından 2002 yılı sonunda yapılan seçimler sonucunda tek partili hükümet dönemine geçilmesiyle birlikte 2001 yılında uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının sürdürülme kararı alınması, Mayıs 2004 anayasa değişikliği, 2008 küresel ekonomik krizi, 12 Haziran 2011 genel seçim belirsizliği, 17-25 Aralık 2013 olayları ve 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 genel seçim belirsizliğinin gerçekleştiği şekilde açıklanabilir.

Bir sonraki bölümde Türkiye ekonomisindeki döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki etkisi ihracat birim değeri endeksi, reel efektif döviz kuru endeksi, döviz kuru volatilitésini, AB sanayi üretim endeksi ve ithalat birim değeri endeksi verileri dikkate alınarak incelenmiştir. Uygulama birinci bölüm olarak volatilitésinin modellenmesi ve ikinci bölüm olarak döviz kuru volatilitésini ile ihracat arasındaki uzun ve kısa dönem bağlantısını inceleyen ARDL-sınır testi yaklaşımının kullanılması olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır.

5. Ekonometrik Metodoloji

Bir zaman serisinin durağanlığı, serinin ortalaması ile varyansının zaman içerisinde değişmemesi ve iki periyot arasındaki kovaryansının, bu kovaryansın hesaplandığı periyota değil de sadece iki periyot arasındaki uzaklığa tabi olmasına dayanır (Gujarati, 1999, s. 713). Finansal zaman serileri çoğunlukla durağan değildir. Yani, serilerin ortalamaları, varyansları ve kovaryansları zaman içerisinde değişmektedir. Zaman serisi verilerinin durağan olmaması durumunda, yapılan öngörüler gerçeklikten uzak olacak ve dolayısıyla sahte regresyon (spurious regression) problemi ortaya çıkacaktır. Serilerin tümünün aynı dereceden durağan olmaları durumunda, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin testi için Engle-Granger (1987), Johansen (1988, 1991) ve Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testleri yapılmaktadır. Diğer taraftan serilerin tümü aynı dereceden durağan değilse Pesaran ve Shin (1995, 1999), Pesaran ve Smith (1998) ve Pesaran ve ark. (2001) vasıtasıyla geliştirilen ARDL-Sınır testi yaklaşımı uygulanmaktadır.

Çalışmada dikkate alınan değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ olduğu incelenmeksizin uygulanabilir olması, ARDL sınır testi yaklaşımının en önemli avantajıdır

(Dritsakis, 2011, s. 8; Pesaran ve ark., 2001, s. 290; Pesaran ve Shin, 1999, s. 374; Narayan, 2004, s. 7; 2007, s. 1981). ARDL yönteminin uygulanması için öncesinde bir birim kök testine gerek duyulmamaktadır. Fakat değişkenler ikinci dereceden farkı alındığında durağan hale geliyorsa uygun kritik tablo değerleri bulunmadığından dolayı, uygulamada yer alan değerşkenlerin I(2) olmadıklarını kanıtlamak amacıyla birim kök testleri uygulanmaktadır. Ayrıca ARDL sınır testinde kısıtsız hata düzeltme modelinin kullanılması, uzun dönem katsayılarına hiçbir bir kısıtlama getirilmeden modele içsel olarak dahil edilmesine dayanmaktadır. Modelin diğer avantajı ise kısa ve uzun dönem katsayılarının aynı anda hesaplanmasına imkan vermesidir (Dritsakis, 2011, s. 8-9).

ARDL sınır testi yaklaşımı, 1995:01 ile 2017:01 dönemleri arasında döviz kuru volatilitési ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek için üç adımlı bir yaklaşım izlemektedir. Analize dahil edilmiş değerşkenler arasında uzun dönem bağlantısının sınanması birinci aşamayı oluşturmaktadır. Mevcut değerşkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olması durumunda, uzun ve kısa dönem esnekliklerinin temin edilmesi sırasıyla ikinci ve üçüncü adımları oluşturmaktadır (Narayan ve Smyth, 2006, s. 337).

Eşbütünleşme sınaması için Pesaran vd. (2001) tarafından tahmin edilen F istatistiği ile karşılaştırılacak olan iki kritik değer geliştirilmiştir. Alt kritik sınır, tüm değerşkenlerin I(0) olduğunu varsaymaktadır. Bu, incelenen değerşkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı anlamına gelmektedir. Üst kritik sınır, tüm değerşkenlerin I(1) olduğunu varsayar, yani değerşkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gösterir. Tahmin edilen F istatistiği üst kritik sınır değerinden daha büyük olduğunda H_0 reddedilir (değerşkenler eşbütünleşmiştir). F istatistiği alt kritik sınır değerinin altında ise, H_0 reddedilemez (değerşkenler arasında eşbütünleşme yoktur). F istatistiği alt ve üst sınır değerleri arasında olması durumundaysa, herhangi bir karar alınamamakta ve diğer eşbütünleşme testlerinin kullanılması önerilmektedir (Dritsakis, 2011, s. 11-12).

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının kanıtlanmasının ardından, değerşkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin tetkiki için tahmin edilecek ARDL modeli

denklem 3'te gösterilmektedir:

$$\Delta LX_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_1 \Delta LX_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_2 \Delta LREER_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_3 \Delta VOL_{t-i} + \sum_{i=1}^r \alpha_4 \Delta LABIPI_{t-i} + \sum_{i=1}^s \alpha_5 \Delta LM_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

İkinci aşama olan uzun dönem katsayıların elde edilmesinden sonra ARDL sınır testi yaklaşımının son aşamasına gelinmiş olup, değişkenler arasındaki kısa dönem bağlantısı için denklem 3'teki değişkenlere ilişkin ARDL modelinin hata düzeltme versiyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LX_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_1 \Delta LX_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_2 \Delta LREER_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_3 \Delta VOL_{t-i} + \sum_{i=1}^r \alpha_4 \Delta LABIPI_{t-i} + \sum_{i=1}^s \alpha_5 \Delta LM_{t-i} + \theta ECM_{t-1} + u_t \quad (4)$$

ARDL modelinde seriler arasında uzun dönem tahmini yapıldıktan sonra, 4 numaralı denklemde gösterilen ECM modeli ile kısa dönem tahmini de yapılabilmektedir. Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen ECM modelinde, uzun dönem modeli hata teriminin bir dönem gecikmeli değeri [ECM_{t-1}], modele değişken olarak ilave edilmiştir. İlave edilen bu değişken ait θ katsayısı, kısa döneme ilişkin dengesizliklerin ne kadarının uzun dönemde giderileceğini göstermekte ve bu katsayının negatif ve istatistiki olarak anlamlı çıkması beklenmektedir. Dolayısıyla hata düzeltme modelinin çalışabilmesi için θ katsayısının t istatistiğinin 2'den büyük olması ve θ katsayısının -1 ile 0 arasında olması gereklidir.

Bu çalışmada LREER serisinin durağanlığının testi için, Artırılmış (Genişletilmiş) (Augmented) Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) geleneksel birim kök testleri kullanılmıştır. Ancak zaman serilerinin savaş, barış, tabii felaketler, terör eylemleri, politika değişimleri ve ekonomik krizler nedeniyle yapısal kırılma içermesi halinde geleneksel birim kök sınamalarının sapmalı sonuçlar vermesi muhtemeldir. Sevüktekin ve Çınar'a (2017) göre, böyle bir durumda durağan olan seriler çoğu zaman sanki durağan değilmiş gibi görünebilirler (2017: s. 414). Bu nedenle bu tür seriler için yapısal kırılmayı dikkate alan testlerin kullanılması daha uygundur. Bu çalışmada tek kırılmaya izin veren ve kırılma dönemi içsel (endojen) olarak belirlenen Zivot-Andrews (ZA) birim kök testinin kullanılması uygun görülmüştür.

6. Ampirik Bulgular

Döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, her bir deđiřkене ait zaman serisinin durağanlıklarının testi ve durağanlık seviyeleri ADF, PP, KPSS ve ZA birim kök testleriyle sınanmış olup test sonuçları Tablo 2 ve 3'te yansıtılmıştır:

Tablo 2: ADF, PP ve KPSS Birim Kök Sınaması Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi			PP Testi			KPSS Testi	
	Sabitsiz ve trendsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve trendsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LX	0.3033 (0.7728)	-1.1271 (0.7056)	-1.8534 (0.6757)	0.3372 (0.7819)	-1.1926 (0.6783)	-1.5915 (0.7941)	1.4753* [0.463]	0.2340* [0.146]
LM	0.2484 (0.7575)	-1.2087 (0.6713)	-2.1010 (0.5423)	0.6156 (0.8488)	-1.3993 (0.5826)	-1.2952 (0.8868)	1.6535* [0.463]	0.2402* [0.146]
LREER	0.6089 (0.8473)	-2.0025 (0.2858)	-0.8318 (0.9604)	0.3326 (0.7807)	-2.6616 (0.0822)	-2.4058 (0.3757)	1.3472* [0.463]	0.4568* [0.146]
LABIPI	0.7090 (0.8678)	-2.3619 (0.1537)	2.9969 (0.1351)	0.9532 (0.9096)	-2.0137 (0.2809)	-2.3736 (0.3925)	1.1774* [0.463]	0.2921* [0.146]
LVOL	-16.068* (0.0000)	-16.096* (0.0000)	-16.209* (0.0000)	-16.069* (0.0000)	-16.096* (0.0000)	-16.209* (0.0000)	0.2794 [0.463]	0.0343 [0.146]
Δ LX	-12.656* (0.0000)	-12.640* (0.0000)	-12.616* (0.0000)	-12.906* (0.0000)	-12.891* (0.0000)	-12.870* (0.0000)	0.1336 [0.463]	0.1322 [0.146]
Δ LM	-4.2769* (0.0000)	-4.2896* (0.0006)	-4.2770* (0.0040)	-16.782* (0.0000)	-16.778* (0.0000)	-16.778* (0.0000)	0.1661 [0.463]	0.1126 [0.146]
Δ LREER	-6.8896* (0.0000)	-6.9089* (0.0000)	-7.2205* (0.0000)	-10.680* (0.0000)	-10.653* (0.0000)	-10.663* (0.0000)	0.1931 [0.463]	0.0196 [0.146]
Δ LABIPI	-5.2783* (0.0000)	-5.3256* (0.0000)	-5.3230* (0.0001)	-17.388* (0.0000)	-17.410* (0.0000)	-17.393* (0.0000)	0.0719 [0.463]	0.0436 [0.146]

ADF sınaması için Akaike (AIC) bilgi kriteri, PP ve KPSS sınaması için de Newey-West bilgi kriteri kullanılmış olup uygun gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiştir. Parantez içindeki değerler ADF ve PP testi için olasılık değerleri, köşeli parantez içindeki değerler ise KPSS testi için kritik değerleri göstermektedir. Ayrıca *, 0.05 anlamlılık düzeyine göre sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

ADF, PP ve KPSS testlerinde bütün modeller için volatilité haricinde logaritması alınmış değerkenler durağan değerdir. Ancak Tablo 2'de görüldüğu gibi, ilgili değerkenler düzey değerlerinde durağan değerken birinci dereceden farkları alınması durumunda ise durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla LX, LREER, LM ve LABIPI serilerinin $I(1)$, LVOL serisinin ise $I(0)$ olduğu kabul edilmiştir.

Tablo 3: Zivot - Andrews Birim Kök Sınaması Sonuçları

	Model A		Model C	
Değişkenlerin Düzey Değerleri	t-ist.	Kırılma Dönemi	t-ist.	Kırılma Dönemi
LX	-3.154	2008:08	-0.292	2008:08
LM	-3.607	2008:07	-3.640	2008:07
LREER	-2.940	2002:07	-5.017	2006:06
LABIPI	-3.552*	2008:09	-4.814*	2008:09
LVOL	-13.523*	2001:01	-13.494*	2001:01
	Model A		Model C	
Değişkenlerin Birinci Farkları	t-ist.	Kırılma Dönemi	t-ist.	Kırılma Dönemi
Δ LX	-7.774*	2008:07	-7.896*	2008:07
Δ LM	-5.386*	2008:07	-5.639*	2008:07
Δ LREER	-7.792*	2002:07	-7.741*	2002:08
Δ LABIPI	-7.845*	2009:02	-6.998*	2009:02

0.05 anlamlılık düzeyine göre Zivot ve Andrews (1992: 258)'den alınan kritik değerler: Model A için, -4.80 ve Model C için, -5.08'dir. Ayrıca *, serinin 0.05 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Yapısal kırılmayı dikkate alan ZA testi sonuçları; LX, LM, LREER ve LABIPI birinci dereceden durağan iken $[I(1)]$, LVOL ise sıfırıncı dereceden durağan $[I(0)]$ olduğu şeklindedir. Değişkenlerin kırılma dönemlerine bakıldığında ise, kırılma dönemleri ilgili dönemde gerçekleşmiş olan 2001 ve 2008 krizleri ve 2002 genel seçim belirsizliğine denk gelmektedir. Son olarak, bu olaylar serilerde yapısal kırılmaya neden olmasına rağmen, bu durum LX, LM, LREER, LABIPI serilerinin birim kök içerdiği sonucunu değiştirmemiştir.

ADF, PP, KPSS ve ZA birim kök sınaması sonuçlarına göre çalışmada kullanılan serilerin farklı seviyede durağan çıkmaları nedeniyle seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini araştırmak amacıyla ARDL sınır testi kullanılmıştır.

6.1. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

İhracat ile ihracatı etkilediği varsayılan değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem bağlantıları sınamak amacıyla ARDL sınır testi uygulanmıştır. Söz konusu sınamaya öncesinde, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığını sınamak

amacıyla sınır testi yapılacaktır. Tablo 4, sınır testi için uygun gecikme uzunluğunun seçimini göstermektedir. Serilerin aylık olması sebebiyle maksimum 12 gecikme dikkate alınmıştır. Ancak en küçük AIC değerini ve Breusch-Godfrey testinin anlamlı olduğu gecikme uzunluğu 9'dur.

Tablo 4: Sınır Testi İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Seçimi

Gecikme Uzunluğu	AIC	Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık Sınaması
1	-5.194493	2.361 [0.1244]
2	-5.195613	7.203 [0.0273]
3	-5.195399	5.845 [0.1194]
4	-5.194002	3.909 [0.4185]
5	-5.194002	6.771 [0.2382]
6	-5.194490	3.485 [0.7459]
7	-5.205954	4.953 [0.6657]
8	-5.205954	5.533 [0.6994]
9	-5.193777	7.534 [0.5817]
10	-5.193777	7.787 [0.6496]
11	-5.256648	8.261 [0.6897]
12	-5.327863	27.966 [0.0056]

Köşeli parantez içindeki değerler, Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık testi olasılık değerlerini vermektedir.

9 gecikme uzunluğuna göre, modelde bulunan değişkenler arasında eşbütünleşme bağlantısı bulunmadığını belirten sıfır hipotezinin [$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5$] geçerliliğini test etmek üzere tahmin edilen F-istatistik değeri, Pesaran vd. (2001) aracılığıyla mevcut modele yönelik oluşturulmuş olan alt ve üst sınır değerleriyle karşılaştırılan sınır testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları (9 gecikme için)

k=4	F istatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Anlamlılık Düzeyi
	18.25392	3.74	5.06	0.01
		2.86	4.01	0.05
		2.45	3.52	0.10

k açıklayıcı değişken sayısını temsil etmektedir.

Tahmin edilen F-istatistiği üst sınırın üstünde ise seriler arasında koentegrasyon bağlantısının olduğu, alt sınırın altında yer alması durumunda, koentegrasyon

bağlantısının olmadığı şeklinde yorumlanırken alt ve üst sınırlar arasında ise koentegrasyon hakkında herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır. Tablo 5'te F-istatistiğinin, Pesaran ve arkadaşlarının (2001) üst sınırını aştığından ele alınan 5 değişken arasında %1, %5 ve %10 hata düzeyinde koentegrasyon ilişkisinin olduğuna ulaşılmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönem bağlantısı olduğunun belirlenmesinden sonra ARDL metodu ile kısa ve uzun dönem ilişkileri analiz edilebilir. Bu kapsamda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerini belirlemek amacıyla 9 olarak saptanan gecikme uzunluklarına göre ARDL modelinin içerdiği değişkenler için uygun gecikme uzunlukları X için 4, REER için 0, VOL için 4, ABIPI için 0, M için 8 olarak belirlenmiş ve dolayısıyla en uygun ARDL modeli olarak ARDL(4,0,4,0,8) modeli seçilmiş olup uzun dönem ARDL modeli tanımlayıcı istatistiklerin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6: Uzun Dönem ARDL(4,0,4,0,8) Modeli Tanısal Testleri

Tanısal Testler	Test İstatistiği	Olasılık değeri
Breusch-Godfrey LM sınaması [9]	7.534	[0.5817]
White Değişen varyans testi	250.160	[0.1724]
Ramsey Reset Testi [1]	1.501	[0.1346]
Normallik Testi	3.518	[0.1587]

ARDL (4,0,4,0,8) modeline yönelik gerçekleştirilen tanısal test sonuçları incelendiğinde Breusch-Godfrey LM [9 gecikme], White, Jargue-Bera ve Ramsey Reset testi sonuçları sırasıyla, modelde otokorelasyon ve değişen varyans probleminin bulunmadığı, hata terimlerinin normal dağıldığı ve model kurma hatasının bulunmadığı şeklindedir. Böylelikle model istikrar koşullarını yerine getirmektedir.

6.2. Uzun Dönemli İlişki

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının kanıtlanmasının ardından değişkenler arasındaki uzun dönem bağlantısını tetkik etmek amacıyla tahmin edilen ARDL(4,0,4,0,8) modeli uzun dönem katsayıları Tablo 7'de gösterilmektedir:

Tablo 7: Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t-ist.
LREER	-0.253552	2.341**
LVOL	-0.093458	3.381*
LABIPI	0.585697	-3.836*
LM	0.072717	7.842*

* ve ** sırasıyla 0.01 ve 0.05 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 7'e göre, uzun dönem katsayıların tahmininde analizler değişkenlerin doğal logaritmaları ile yapıldığından, söz konusu katsayılar aynı zamanda değişkenlerin elastikiyetleri olarak da değerlendirilmektedir. Tablo 7'e göre, reel efektif döviz kuru endeksinde %1 artış olması ihracat birim değer endeksinde %0.25 ve volatilitede %1 artış olması ihracatta %0.09 azalışa neden olurken, dış geliri temsil eden AB sanayi üretimi endeksinde %1 artış olması ihracatta %0.58 ve ithalat birim değer endeksinde %1 artış olması ihracatta %0.07'lik bir artışa yol açmaktadır. Bu sonuçlara göre, uzun dönemde ihracat birim değer endeksini en çok etkileyen değişken AB sanayi üretimi endeksi ve sonrasında sırasıyla reel efektif döviz kuru endeksi ve döviz kuru volatilitesi gelmektedir. İthalatın ihracata etkisi ise oldukça sınırlı kalmıştır. Ayrıca katsayıların tümü istatistiki olarak anlamlı olmakla birlikte uzun dönemli katsayılara göre AB sanayi üretimi endeksi ve ithalat ile ihracat arasında beklentiler dahilinde pozitif, reel efektif döviz kuru endeksi ve döviz kuru volatilitesi ile ihracat arasında ise negatif bir ilişki bulunmuş olması literatürdeki Türkiye ekonomisi için yapılmış olan diğer çalışmalarla uyumludur (Bkz. Vergil (2002), Doğanlar (2002), Acaravcı ve Öztürk (2002), Kasman (2003), Saatçioğlu ve Karaca (2004), Kandil ve arkadaşları (2006), Tunçsiper ve Öksüzler (2006), Köse vd. (2008), Tari ve Yıldırım (2009), Sarı (2010) vd.)

6.3. Kısa Dönemli İlişki

ARDL modelinde seriler arasında uzun dönem tahmini yapıldıktan sonra, son aşama olarak 4 numaralı denklemde gösterilen hata düzeltme modeli ile kısa dönem tahmini de yapılabilmektedir.

Tablo 8: Hata Düzeltme ve Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t-ist.
Δ LREER	-0.161798	-2.800 [0.0300]**
Δ LVOL	-0.069886	-3.367 [0.0144]**
Δ LABIPI	0.316359	2.142 [0.0782]***
Δ LM	0.041195	7.787 [0.0000]*
ECM(-1)	-0.083145	-3.782 [0.0002]*

*, ** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler ilgili değişkenlerin olasılık değerlerini vermektedir.

ARDL(4,0,4,0,8) modeline ilişkin (kısa dönem) ECM modeli sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir. Δ LREER, Δ LVOL, Δ LABIPI ve Δ LM değişkenleri kısa dönemde nedensellik ilişkisini gösterirken ECM(-1) değişkeni ise uzun dönem nedensellik ilişkisini göstermektedir. Burada sınanacak hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Reel döviz kurundan ihracata doğru bir nedensellik yoktur.

H_0 : Volatiliteden ihracata doğru bir nedensellik yoktur.

H_0 : AB sanayi üretim endeksinden ihracata doğru bir nedensellik yoktur.

H_0 : İthalattan ihracata doğru bir nedensellik yoktur.

" H_1 hipotezi ise ilgili değişkenlerden ihracata doğru bir nedensellik vardır." şeklindedir. Tablo 8'den hareketle köşeli parantez içindeki değerler reel döviz kuru, volatilité, AB sanayi üretim endeksi ve ithalat değişkenlerinin olasılık değerlerini vermektedir. Ve bu değer 0.05'ten küçük ise sıfır hipotezi reddedilmektedir. Söz konusu değişkenlerin hepsinin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan dolayı bütün değişkenlerden ihracata doğru kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Uzun dönem nedensellik ilişkisini gösteren ECM (-1) değişkeninin t istatistiği 2'den büyük olduğu için bağımsız değişkenler olan reel döviz kuru, volatilité, AB sanayi üretim endeksi, ve ithalattan bağımlı değişken olan ihracata doğru uzun dönem nedensellik ilişkisi vardır. t istatistiğinin 2'den büyük olmasının yanı sıra ECM(-1) katsayısının -1 ile 0 arasında olması koşullarının sağlanması ile hata düzeltme modeli mekanizmasının çalışma koşulları sağlanmıştır.

Kısa dönem sonuçlarına göre, katsayıların işaretleri beklentilerle uyumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani dış geliri temsil eden sanayi üretim endeksi ve ithalat, ihracatı uzun dönemin yanı sıra kısa dönemde de pozitif etkiler iken aynı şekilde reel efektif döviz kuru ve döviz kuru volatilitesi de kısa dönemde ihracatı negatif etkilemektedir. Diğer yandan, ECM katsayısı (-0.08) ise beklenildiği üzere negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlıdır. Böylelikle, ihracatta kısa dönemde meydana gelen şokların bir dönem sonra (1 ay sonra) 0.08'i düzeltilerek şokların etkisi yaklaşık 12 ay (1/0.083) içerisinde yok olacak ve uzun dönem dengesine yakınsayacaktır.

7. Sonuç

Bu çalışmada 1995:01-2017:01 döneminde Türkiye ekonomisindeki döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki tesirini incelemek için; ihracat birim değeri endeksi, reel efektif döviz kuru, döviz kuru volatilitesi, AB sanayi üretim endeksi ve ithalat birim değeri endeksi verileri dikkate alınmıştır.

Pesaran ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı ile değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi olduğunun belirlenmesinin ardından ARDL ve hata düzeltme modeli kullanılarak döviz kuru volatilitesi ile ihracat arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiler analiz edilmiş ve dış geliri temsil eden sanayi üretim endeksi ve ithalat, hem uzun hem de kısa periyotta ihracatı pozitif etkiler iken reel efektif döviz kuru endeksi ve döviz kuru volatilitesi ise hem uzun hem de kısa periyotta negatif etkilediği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla katsayıların işaretleri beklentilerle uyumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca uzun periyotta olduğu gibi kısa periyotta da ihracatı en çok etkileyen değişken AB sanayi üretim endeksidir. Diğer yandan, ECM katsayısı ise beklenildiği üzere negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlıdır. Böylelikle, ihracatta kısa dönemde ortaya çıkan şokların bir dönem sonra 0.08'i düzeltilerek şokların etkisi yaklaşık 12 ay içinde yok olacak ve uzun dönem dengesine yakınsayacaktır. Bu ise modelin uzun dönem dengesine ayarlanma hızının düşük olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Son olarak döviz kuru volatilitesi ile ihracat arasındaki ilişkiye yönelik literatürde genişçe yer bulan negatif hipotez, bu çalışma ile de desteklenmiştir. Yüksek döviz kuru volatilitesi, döviz kurunun ticaret sözleşmesi sırasında üzerinde anlaşma yapılması ancak gelecekteki teslimatın gerçekleşene kadar ödeme yapılmamasından dolayı bu durum riskten kaçınan ticaret yapanlar için daha yüksek maliyet ve daha az dış ticarete neden olur. Döviz kurundaki değişikliklerin önceden öngörülememesi durumunda, bu edinilecek kârlarla ilgili bir belirsizlik yaratır ve dolayısıyla uluslararası ticaretin faydalarını azaltarak ihracatın ve dış ticaret hacminin olumsuz etkilenmesine neden olur.

Kaynaklar

- Acaravcı, A. & Öztürk, İ., (2002), "Döviz kurundaki değişkenliğin Türkiye ihracatı üzerine etkisi: Ampirik bir çalışma", *Review of Social, Economic & Business Studies*, 2, 197–206.
- Akhtar, M.A. & Spence–Hilton, R., (1984), "Effects of exchange rate uncertainty on German and U.S. trade", *Quarterly Review*, New York: Federal Reserve Bank of New York, 7–16.
- Aristotelous, K., (2001), "Exchange-rate volatility, exchange-rate regime, and trade volume: Evidence from the UK-US export function (1989-1999)", *Economic Letters*, 72, 87–94.
- Arize, C. A., Osang, T. & Slottje, J. D., (2005), "Exchange-rate volatility in Latin America and its impact on foreign trade", *International Review of Economics & Finance*, 17 (1), 33–4.
- Asseery, A., & Peel, D. A., (1991), "The effects of exchange rate volatility on exports", *Economics Letters*, 37, 173–177.
- Azid, T., Jamil, M. & Kousar, A., (2005), "Impact of exchange rate volatility on growth and economic performance: A case study of Pakistan, 1973–2003", *The Pakistan Development Review*, 44 (4), 749–775.
- Bailey, J. M., Tavlas, S. G., & Ulan, M., (1987), "The impact of exchange rate volatility on export growth: Some theoretical considerations and empirical results", *Journal of Policy Modeling*, 9 (1), 225–243.
- Baum, F. C. & Çağlayan, M., (2010), "On the sensitivity of the volume and volatility of bilateral trade flows to exchange rate uncertainty", *Journal of International Money and Finance*, 29 (1), 79–93.
- Beckett, S. & Sellon, H. G., (1989), "Has financial market volatility increased?", *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, June, 17–30.
- Bélanger, D., Sylvia, G., Racette, D. & Jacques, R., (1992), "The impact of exchange rate variability on trade flows: Further results on sectoral U.S. imports from Canada", *North American Journal of Economics and Finance*, 3, 61–82.
- Bini-Smaghi, L., (1991), "Exchange rate variability and trade: Why is it so difficult to find any relationship?", *Applied Economics*, 23, 927–936.

- Boug, P. & Fagereng, A., (2010), "Exchange rate volatility and export performance: A cointegrated VAR approach", *Applied Economics*, 42, 851-864.
- Caporale, T., & Doroodian, K., (1994), "Exchange rate variability and the flow of international trade", *Economic Letters*, 46, 1949-1954.
- Chan, P. K. L. & Wong, J. H. Y., (1985), "The effect of exchange rate variability on Hong Kong's export", *Hong Kong Economic Papers*, 27-39.
- Choudhry, T., (2005), "Exchange rate volatility and the United States exports: Evidence from Canada and Japan", *Journal of the Japanese and International Economies*, 19, 51-71.
- Chowdhury, R. A., (1993), "Does exchange rate volatility depress trade flows? Evidence from error correction models", *The Review of Economics and Statistics*, 75, 700-706.
- Clark, P. B. & Haulk, C. J., (1972), "Flexible exchange rates and the level of trade: A preliminary analysis of the Canadian experience", Washington: Federal Reserve Board.
- Côté, A., (1994), "Exchange rate volatility and trade: A survey", *Working Paper 94-5*, Bank of Canada, 1-28.
- Cushman, O. D., (1983), "The effects of real exchange rate risk on international trade", *Journal of International Economics*, 15, 45-63.
- Cushman, O. D., (1986), "Has exchange risk depressed international trade? The impact of third-country exchange risk", *Journal of International Money and Finance*, 5, 361-379.
- Çağlayan, M. & Di, J., (2010), "Does real exchange rate volatility affect sectoral trade flows?", *Southern Economic Journal*, 77 (2), 313-335.
- Daly, K., (2007), "Financial volatility: Issues and measuring techniques", *School of Economics and Finance*, 2378-2393.
- De Grauwe, P., (1987), "International trade and economic growth in the European Monetary System", *European Economic Review*, 31, 781-793.
- De Grauwe, P., (1988), "Exchange rate variability and the slowdown in the growth of international trade", *IMF Staff Papers*, 35, 1963-1984.
- Demez, S. & Ustaoglu, M., (2012), "Exchange-rate volatility's impact on Turkey's exports: An empirical analyze for 1992-2010", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 41, 168-176.
- Doğan, Z. & Kurt, Ü., (2016), "Türkiye ekonomisinde reel döviz kuru ve ithalat ilişkisi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 45, 327-336.
- Doğanlar, M., (2002), "Estimating the impact of exchange rate volatility on exports: Evidence from Asian countries", *Applied Economics Letters*, 9, 859-863.
- Dritsakis, N., (2011), "Demand for money in Hungary: An ARDL approach", *University of Macedonia Economics and Social Sciences*, 1-28.
- Engle, R. & Granger, C., (1987), "Co-integration and error correction: Representation, estimation and testing", *Econometrica*, 55, 251-276.
- Eryılmaz, F., (2015), "Modelling stock market volatility: The case of BIST-100", *Annals of the Constantin Brâncuși University of Târgu Jiu, Economy Series*, 37-47.

- Ethier, W., (1973), "International trade and the forward exchange market", *American Economic Association*, 63 (3), 494–503.
- Gagnon, E. J., (1989), "Exchange rate variability and the level of international trade", *International Finance Discussion Papers*, 34, (3-4), ss. 1-31.
- Gujarati, N. D., (1999), *Temel Ekonometri*, (Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen Çev), İstanbul, Literatür Yayınları.
- Gürbüz, H. & Çekerol, K., (2002), "Reel döviz kuru ile dış ticaret haddi ve bileşenleri arasındaki uzun dönem ilişkisi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 31–47.
- Habibullah, (2000), "Real exchange rate volatility and Malaysian exports to its major trading partners", In L. S. Hook & T. H. Boon (Eds.), *ASEAN in an interdependent world: Studies in an interdependent world* (pp. ?? –??). London, UK: Routledge.
- Hepaktan, C. E., Çınar, S. & Dündar, Ö., (2011), "Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisi", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3 (5), 62–82.
- Hodge, D., (2005), "The effect of exchange rate volatility on trade and employment: A brief review of the literature", *Employment Growth & Development Initiative Human Sciences Research Council*, June, 5–17.
- Hondroyannis, G., Swamy, P.A.V.B., Tavlas, S. G. & Ulan, M., (2005), "Some further evidence on exchange-rate volatility and exports", *Bank of Greece Working Paper*, 4–32.
- Hooper, P. & Kohlhagen, W. S., (1976) "The effect of exchange rate uncertainty on the prices and volume of international trade", *International Finance Discussion Papers*, November, 1–45.
- International Monetary Fund Research Department, (1984), "Exchange rate volatility and World trade", *International Monetary Fund Occasional Papers*, 28.
- Johansen, S., (1988), "Statistical analysis of cointegration vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2–3), 231–254.
- Johansen, S. & Juselius, K., (1990), "Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52 (2), 169–210.
- Johansen, S., (1991), "Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models", *Econometrica*, 59 (6), 1551–1580.
- Kanalıcı Akay, H. & Nargeleçekenler, M., (2006), "Finansal piyasa volatilitesi ve ekonomi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (4), 6–36.
- Kandil, M., Berument, H. & Dinçer, N. N., (2006), "The effects of exchange rate fluctuations on economic activity in Turkey", *Journal of Asian Economics*, 18, 466–489.
- Karaçor, Z. & Gerçeker M., (2012), "Reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği (2003-2010)", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23, 289–312.
- Kasman, A., (2003), "Türkiye'de reel döviz kuru oynaklığı ve bunun ihracat üzerine etkisi: Sektörel bir analiz", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 169–189.

- Kasman, A. & Kasman, S., (2005), "Exchange rate uncertainty in Turkey and its impact on export volume", *Middle Earth Technical University Studies in Development*, 32 (June), 41–58.
- Kenen, B. P. & Rodrik, D., (1986), "Measuring and analyzing the effects of short-term volatility in real exchange rates", *The Review of Economics and Statistics*, 68, 311–315.
- Kızıldere, C., Kabaday, B. & Emsen, Ö. S., (2014), "Dış ticaretin döviz kuru değişimlerine duyarlılığı: Türkiye üzerine bir inceleme", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 12, 39–54.
- Klein, W. M., (1990), "Sectoral effects of exchange rate volatility on the US exports", *Journal of International Money and Finance*, 9, 299–308.
- Köse, N., Ay, A. & Topallı, N., (2008), "Döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi: Türkiye örneği (1995–2008)", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 25 - 45.
- Kumar, R. & Dhawan, R., (1991), "Exchange rate volatility and Pakistans exports to the developed world, 1974–1985", *World Development*, 19, 1225–1240.
- McIvor, R., (1995), "Exchange rate variability and Australia's export performance", *Paper presented to the 24th. Conference of Economists*, The University of Adelaide.
- Mckenzie, D. M. & Brooks, D. R., (1997), "The impact of exchange rate volatility on German - US trade flows," *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 7, 73–87.
- Mckenzie, D. M., (1998), "The impact of exchange rate volatility on Australian trade flows," *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 8, 21–38.
- Mckenzie, D. M., (1999), "The impact of exchange rate volatility on international trade flows", *Journal of Economic Surveys*, 13 (1), 71–106.
- Narayan, K. P., (2004a), "Reformulating critical values for the bounds F-statistics approach to cointegration: An application to the tourism demand model for Fiji", Australia, Department of Economic.
- Narayan, K. P. & Smyth, R., (2006), "What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji–U.S. migration 1972–2001", *Contemporary Economic Policy*, 24 (2), 332–342.
- Narayan, K. P., (2007), "The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests", Queensland, Australia: Griffith Business School, 1979–1990.
- Özbay, P., (1999), "The effect of exchange rate uncertainty on exports a case study for Turkey", *The Central Bank of The Republic of Turkey*, March, 1–14.
- Peree, E. & Steinherr, A., (1989), "Exchange rate uncertainty and foreign trade", *European Economic Review*, 33, 1241–1264.
- Pesaran, M. H. & Shin, Y., (1995), "Long-run structural modelling", unpublished manuscript, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. & Shin, Y., (1999), "An autodistributed lag modeling approach to cointegration analysis", In S. Strom (Ed), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (pp. 370–413), Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, J. R., (2001), "Bounds testing approaches to the analysis of level relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289–326.

- Pozo, S., (1992), "Conditional exchange rate volatility and the volume of international trade: evidence from the early 1990s", *Review of Economics and Statistics*, 74, 325–329.
- Qian, Y. & Varangis, P., (1994), "Does exchange rate volatility hinder export growth?", *Empirical Economics*, 19, 371–396.
- Rahman, S. & Serletis, A., (2009), "The effects of exchange rate uncertainty on exports", *Journal of Macroeconomics*, 31 (3), 500–507.
- Ruiz, V. N., (2014), "Volatility in financial markets: The impact of the global financial crisis", (Doctoral dissertation, Universitat de Barcelona, Spain). Retrieved from http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/65063/1/NVR_PhD_THESIS.pdf
- Saatçioğlu, C. & Karaca, O., (2004), "Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye örneği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), 183–195.
- Sarı, A., (2010), "Döviz kuru oynaklığının ithalata etkileri: Türkiye örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11, 31–44.
- Serenis, D. & Tsounis, N., (2013), "Exchange rate volatility and foreign trade: The case for Cyprus and Croatia", *Procedia Economics and Finance*, 5, 677–685.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M., (2017), *Ekonometik zaman serileri analizi EViews uygulamalı*, (5. bs), Bursa: Dora Yayınevi.
- Stančík, J., (2007), "Determinants of exchange-rate volatility: The case of the new EU members", *Czech Journal of Economics and Finance*, 57 (9–10), 414–432.
- Tapşın, G. & Karabulut, A. T., (2013), "Reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği", *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (26), 190–205.
- Tarı, R. & Yıldırım, D. Ç., (2009), "Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye için bir uygulama", *Yönetim ve Ekonomi*, 16 (2), 95–105.
- Terzi, H. & Terzi, A. (1999), "Kur politikasının dış ticaret dengesini sağlamadaki etkinliği: Türkiye uygulaması", *Ekonomik Yaklaşım*, 10 (33), 48–65.
- Thursby, G. J. & Thursby, C. M., (1987), "Bilateral trade flows, lender hypothesis and exchange risk", *Review of Economics and Statistics*, 69, 488–495.
- Tunçsiper, B. & Öksüzler, O., (2006), "Döviz kuru riski Türkiye'nin ihracatını azaltır mı? Hata doğrulama yöntemi ile bir ampirik değerlendirme", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 1–13.
- Warner, D. & Kreinin, M. E., (1982), "Determinants of international trade flows", *The Review of Economics and Statistics*, 96–104.
- Vergil, H., (2002), "Exchange rate volatility in Turkey and its effect on trade flows", *Journal of Economic and Social Research*, 4 (1), 83–99.

Ekler

EK-1:

Uygulamada Kullanılan ARCH Türü Modellerin Koşulları²

	ARCH(p)	GARCH(p,q)	EGARCH(p,q)	GJR-GARCH(p,q) & TGARCH(p,q)	APARCH(p,q)
Negatif olmama koşulu	$\vartheta_0 > 0$	$\vartheta_0 > 0$	-	$\vartheta_0 > 0$	$\vartheta_0 > 0$
	$\vartheta_{r...} \vartheta_p > 0$	$\vartheta_{r...} \vartheta_p > 0$	-	$\vartheta_{r...} \vartheta_p > 0$	$\vartheta_{r...} \vartheta_p > 0$
	-	$\beta_{r...} \beta_q > 0$	-	$\beta_{r...} \beta_q > 0$	$\beta_{r...} \beta_q > 0$
Durağanlık koşulu	-	$\vartheta_p + \beta_q < 1$	-	$\vartheta_p + \beta_q < 1$	$\vartheta_p + \beta_q < 1$
Asimetri parametresi koşulu	-	-	$ \lambda_j \leq 1$	$ \lambda_j \leq 1$	$ \lambda_j \leq 1$
Güç parametresi koşulu	-	-	-	-	$\delta \geq 0$

i= 1,2,...,p ve j= 1,2,...,q 'dur.

EK-2:

DLREER Serisinin ARIMA(p,d,q) Modellerine İlişkin Çözümleme Sonuçları

Modeller	DLREER					
	AIC	SIC	R ²	SSR	Otabilirlik Oranı (LR)	F istatistiği
ARIMA(0,1,1)	-4.06	-4.019	0.1505	0.2604	538.928	23.118 ^a
ARIMA(0,1,2)	-4.053	-3.999	0.1509	0.2603	538.992	15.401 ^a
ARIMA(0,1,3)	-4.055	-3.987	0.1592	0.2577	540.269	12.263 ^a
ARIMA(0,1,4)	-4.048	-3.967	0.1597	0.2576	540.343	9.81 ^a
ARIMA(1,1,0)	-4.018	-3.977	0.1136	0.2717	533.359	16.724 ^a
ARIMA(1,1,1)	-4.053	-3.999	0.1508	0.2603	538.974	15.387 ^a
ARIMA(1,1,2)	-4.076	-4.008	0.1875	0.2501	543.524	13.922 ^a
ARIMA(1,1,3)	-4.072	-3.991	0.1875	0.2513	543.524	11.349 ^a
ARIMA(2,1,0)	-4.056	-4.002	0.1533	0.2595	539.365	15.694 ^a
ARIMA(2,1,1)	-4.050	-3.983	0.1552	0.2590	539.662	11.899 ^a
ARIMA(2,1,2)	-4.072	-3.991	0.1803	0.2513	543.320	11.353 ^a
ARIMA(2,1,3)	-4.069	-3.974	0.1839	0.2502	543.490	9.652 ^a
ARIMA(3,1,0)	-4.049	-3.982	0.1543	0.2593	539.511	11.811 ^a
ARIMA(3,1,1)	-4.043	-3.962	0.1553	0.2589	539.671	9.487 ^a
ARIMA(3,1,2)	-4.065	-3.970	0.1770	0.2512	543.345	9.430 ^a
ARIMA(3,1,3)	-4.066	-3.957	0.1803	0.2509	543.450	8.441 ^a

^a0.01 düzeyinde anlamlıdır. ^b0.05 düzeyinde anlamlıdır. ^c0.10 düzeyinde anlamlıdır.

² Tablo 4.1'deki koşullara ilave olarak EGARCH(p,q) modelinin, GARCH parametreleri toplamı mutlak değerinin 1'den küçük olması şartı da vardır.

EK-3:**ARIMA(1,1,2) Modeline İlişkin Çözümleme Sonuçları**

	Katsayılar	Standart Sapmalar	t değeri	p değeri
Sabit terim	0.0011	0.0013	0.8575	0.3920
AR(1)	0.8174	0.0586	13.951	0.0000
MA(1)	-0.4560	0.0698	-6.5331	0.0000
MA(2)	-0.4354	0.0441	-9.8831	0.0000

EK-4:**DLREER Serisi ARIMA(1,1,2) Modeli ARCH-LM Testi Sonuçları**

ARCH-LM testi	DLREER				
	F istatistiği	Olasılık (F)	$(T-p) * R^2$	χ^2 tablo değeri	Olasılık (χ^2)
ARCH (1)	18.14815	0.0000	17.09832	3.84146	0.0000
ARCH (2)	24.46669	0.0000	41.63415	5.99146	0.0000
ARCH (5)	11.91084	0.0000	49.34998	11.07050	0.0000
ARCH (10)	7.713998	0.0000	61.20309	18.30704	0.0000
ARCH (20)	3.979110	0.0000	64.17449	31.41043	0.0000

EK-5:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

	ARCH(1)	ARCH(2)	ARCH(3)	GARCH(1,1)	GARCH(1,2)	GARCH(1,3)	
ϑ_0	9.02E-10	0.000377	1.07E-08	0.000193	0.000245	0.000130	
ϑ_1	914.5408	0.783966	0.133334	0.547627	0.848466	0.620452	
ϑ_2		0.011051	0.044444				
ϑ_3			0.044443				
β_1				0.339293	-0.049077	-0.097703	
β_2					0.178731	0.384823	
β_3						0.096149	
ARCH-LM							
$(T-p) * R^2$							
1	χ^2 tablo: 3.84	0.076017	0.192872	42.25528	1.839488	0.010564	0.536408
	Olasılık (χ^2)	0.7828	0.6605	0.0000	0.1750	0.9181	0.4639
2	χ^2 tablo: 5.99	0.654564	0.429287	45.43059	2.324742	0.189633	0.548097
	Olasılık (χ^2)	0.7209	0.8068	0.0000	0.127	0.9095	0.7603
5	χ^2 tablo: 11.07	1.765942	1.691273	52.78578	3.342473	1.287442	2.151229
	Olasılık (χ^2)	0.8805	0.8900	0.0000	0.6473	0.9362	0.8278
10	χ^2 tablo: 18.31	9.509701	6.002859	61.46210	5.738424	3.650014	3.114504
	Olasılık (χ^2)	0.4845	0.8150	0.0000	0.8367	0.9618	0.9786
20	χ^2 tablo: 31.41	13.95622	10.41027	66.95038	9.820395	9.322019	7.847257
	Olasılık (χ^2)	0.8327	0.9601	0.0000	0.9713	0.9789	0.9928

EK-5 Devam:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

	GARCH(2,1)	GARCH(2,2)	GARCH(2,3)	GARCH(3,1)	GARCH(3,2)	GARCH(3,3)	
ϑ_0	6.28E-10	5.24E-05	7.98E-06	1.35E-05	6.56E-05	2.44E-09	
ϑ_1	0.133328	0.613444	0.585450	0.721982	0.661008	0.099999	
ϑ_2	0.043659	-0.334790	-0.525543	-0.729895	-0.310037	0.033328	
ϑ_3				0.092178	-0.017381	0.032954	
β_1	0.430619	0.435935	0.790996	0.916732	0.366308	0.318200	
β_2		0.280620	0.309648		0.305859	-0.049264	
β_3			-0.163434			-0.046832	
ARCH-LM							
(T-p) * R ²							
1	χ^2 tablo: 3.84	41.78320	0.735714	1.680596	0.786639	0.463036	42.11188
	Olasılık (χ^2)	0.0000	0.3910	0.1948	0.3751	0.4962	0.0000
2	χ^2 tablo: 5.99	44.93460	0.772673	2.247830	1.036028	0.508539	45.27488
	Olasılık (χ^2)	0.0000	0.6795	0.3250	0.5957	0.7755	0.0000
5	χ^2 tablo: 11.07	52.19140	1.980619	4.251028	4.512215	1.791661	52.58842
	Olasılık (χ^2)	0.0000	0.8518	0.5139	0.4783	0.8772	0.0000
10	χ^2 tablo: 18.31	60.88825	3.043344	7.729967	6.946873	2.789535	61.27504
	Olasılık (χ^2)	0.0000	0.9804	0.6552	0.7305	0.9860	0.0000
20	χ^2 tablo: 31.41	66.39884	8.643218	12.49021	11.14146	8.327217	66.77391
	Olasılık (χ^2)	0.0000	0.9867	0.8982	0.9425	0.9895	0.0000

EK-5 Devam:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

	EGARCH (1,1)	EGARCH (1,2)	EGARCH (1,3)	EGARCH (2,1)	EGARCH (2,2)	EGARCH (2,3)	
ϑ_0	-2.536607	-1.819985	-2.292936	-0.998749	-4.129414	-3.906098	
ϑ_1	0.659075	0.561424	0.587671	0.559291	0.724065	0.693910	
ϑ_2				-0.157837	0.454130	0.426990	
ϑ_3							
β_1	0.717583	0.132996	0.297348	0.904873	-0.206344	-0.307532	
β_2		0.676322	0.668531		0.754294	0.759129	
β_3			-0.217947			0.123260	
λ_1	-0.208852	-0.227044	-0.245995	-0.358047	-0.127291	-0.176999	
λ_2				0.287283	-0.141687	-0.183557	
ARCH-LM							
(T-p) * R ²							
1	χ^2 tablo: 3.84	0.054731	0.108642	3.05E-06	0.184868	0.212132	0.015823
	Olasılık (χ^2)	0.8150	0.7417	0.9986	0.6672	0.6451	0.8999
2	χ^2 tablo: 5.99	0.065192	1.347802	0.049468	0.203960	0.648438	0.105218
	Olasılık (χ^2)	0.9679	0.5097	0.9756	0.9030	0.7231	0.9488
5	χ^2 tablo: 11.07	0.387578	2.002643	0.839786	2.080470	1.232414	0.552104
	Olasılık (χ^2)	0.9957	0.8488	0.9744	0.8379	0.9417	0.9901
10	χ^2 tablo: 18.31	6.891603	3.793423	2.361005	4.958633	3.412170	2.541035
	Olasılık (χ^2)	0.7356	0.9562	0.9928	0.9611	0.9700	0.9903
20	χ^2 tablo: 31.41	17.89227	11.63537	13.04061	14.07889	12.52691	15.95046
	Olasılık (χ^2)	0.5945	0.9281	0.8756	0.8265	0.8967	0.7197

EK-5 Devam:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

		EGARCH(3,1)	EGARCH(3,2)	EGARCH(3,3)	TGARCH(1,1)	TGARCH(1,2)
g_0		-14.45390	-5.491603	-40.54524	0.000291	0.000313
g_1		0.658120	0.717550	0.721412	0.234351	0.362792
g_2		0.875190	0.523048	0.784652		
g_3		0.526717	0.087543	0.457285		
β_1		-0.759801	-0.287430	-0.291033	0.212264	-0.045173
β_2			0.667913	-0.672893		0.126866
β_3				0.296398		
λ_1		-0.264949	-0.219257	-0.250870	0.755007	0.860244
λ_2		-0.365657	-0.169867	-0.193559		
λ_3		-0.759801	-0.081033	-0.178516		
ARCH-LM		$(T-p) * R^2$				
1	χ^2 tablo: 3.84	0.029715	0.000348	3.385670	0.005409	0.296519
	Olasılık (χ^2)	0.8631	0.9851	0.0322	0.9414	0.5861
2	χ^2 tablo: 5.99	0.146987	0.332600	3.680949	0.078249	0.941716
	Olasılık (χ^2)	0.9291	0.8468	0.0187	0.9616	0.6245
5	χ^2 tablo: 11.07	8.425481	0.490813	8.802647	0.746597	1.215505
	Olasılık (χ^2)	0.1343	0.9925	0.0672	0.9803	0.9434
10	χ^2 tablo: 18.31	11.82912	3.383121	17.99019	6.267516	5.754111
	Olasılık (χ^2)	0.2967	0.9709	0.0445	0.7923	0.8355
20	χ^2 tablo: 31.41	24.61108	14.25877	27.32328	14.43901	16.33106
	Olasılık (χ^2)	0.2167	0.8171	0.0264	0.8076	0.6959

EK-5 Devam:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

		TGARCH(1,3)	TGARCH(2,1)	TGARCH(2,3)	TGARCH(3,1)	TGARCH(3,2)
g_0		0.000268	2.12E-05	0.000165	0.000147	0.000167
g_1		0.471256	0.128804	0.310256	0.186605	0.246725
g_2			-0.046949	0.066662	0.010762	0.005230
g_3					0.106644	0.092960
β_1		-0.044898	0.893984	0.403260	0.510583	0.329210
β_2		0.152909		0.038637		0.096944
β_3		-0.000718		0.040743		
λ_1		0.745077	0.913706	0.459947	0.594886	0.605359
λ_2			-0.874797	-0.428862	-0.462645	-0.338130
λ_3					-0.053140	-0.099424
ARCH-LM		$(T-p) * R^2$				
1	χ^2 tablo: 3.84	0.270865	0.001256	0.105307	0.007179	4.42E-05
	Olasılık (χ^2)	0.6028	0.9717	0.7456	0.9325	0.9947
2	χ^2 tablo: 5.99	0.482983	0.272357	0.102007	0.07854	0.025771
	Olasılık (χ^2)	0.7855	0.8727	0.9503	0.9614	0.9872
5	χ^2 tablo: 11.07	0.876415	1.913244	1.921393	1.541450	1.314032
	Olasılık (χ^2)	0.9719	0.8610	0.8599	0.9082	0.9335
10	χ^2 tablo: 18.31	4.289616	3.734677	4.311986	3.588436	2.912074
	Olasılık (χ^2)	0.9333	0.9585	0.9322	0.9640	0.9830
20	χ^2 tablo: 31.41	14.62179	10.22992	9.728042	9.824546	9.236254
	Olasılık (χ^2)	0.7976	0.9638	0.9728	0.9712	0.9800

EK-5 Devam:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

	TGARCH(3,3)	GJR-GARCH(1,1)	GJR-GARCH(1,2)	GJR-GARCH(1,3)	GJR-GARCH(2,1)	GJR-GARCH(2,2)	
ϑ_0	0.000166	0.000271	0.000277	0.000290	2.02E-05	8.88E-05	
ϑ_1	0.251067	0.512960	0.409737	0.397298	0.127980	0.101357	
ϑ_2	-0.012848				-0.047573	0.091010	
ϑ_3	0.128432						
β_1	0.342313	0.370360	-0.049659	-0.051688	0.897113	0.556029	
β_2	0.066343		0.164730	0.158202		0.113205	
β_3	0.017842			0.003712			
λ_1	0.554079	0.749591	0.731829	0.689596	0.888581	0.774564	
λ_2	-0.316046				-0.853933	-0.638198	
λ_3	-0.124760						
ARCH-LM							
(T - p) * R ²							
1	χ^2 tablo: 3.84	6.88E-05	0.014135	0.269769	0.204947	0.024680	0.024922
	Olasılık (χ^2)	0.9934	0.9054	0.6035	0.6508	0.8752	0.8746
2	χ^2 tablo: 5.99	0.073287	0.076012	0.802785	0.946085	0.373594	0.044004
	Olasılık (χ^2)	0.9640	0.9627	0.6694	0.6231	0.8296	0.9782
5	χ^2 tablo: 11.07	1.430669	0.778369	1.039863	1.249820	1.719196	1.258061
	Olasılık (χ^2)	0.9209	0.9784	0.9593	0.9400	0.8865	0.9392
10	χ^2 tablo: 18.31	3.098448	6.535737	4.827915	5.414890	3.452493	1.850871
	Olasılık (χ^2)	0.9790	0.7684	0.9024	0.8618	0.9687	0.9974
20	χ^2 tablo: 31.41	9.594219	15.36470	15.58330	16.13610	9.897707	7.694080
	Olasılık (χ^2)	0.9749	0.7552	0.7421	0.7081	0.9700	0.9937

EK-5 Devam:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

	GJR-GARCH (2,3)	GJR-GARCH (3,2)	GJR-GARCH (3,3)	APARCH(1,1)	APARCH(1,2)	APARCH(1,3)	
ϑ_0	7.93E-05	0.000152	1.61E-05	0.008144	0.001017	0.011148	
ϑ_1	0.136261	0.162014	0.179797	0.441722	0.681722	0.338217	
ϑ_2	0.082567	0.007042	-0.158082			0.090030	
ϑ_3		0.188475	0.172697				
β_1	0.594914	0.344527	0.373877	0.316168	-0.077999	0.410985	
β_2	0.164717	0.099577	0.494884		0.225130	-0.171552	
β_3	-0.067121		-0.044167			0.313458	
λ_1	0.776040	0.714245	0.859198	0.417141	0.266825	0.486928	
λ_2	-0.689446	-0.365344	-0.304601				
λ_3		-0.190071	-0.542869				
δ				1.069074	1.646467	0.808481	
ARCH-LM							
(T - p) * R ²							
1	χ^2 tablo: 3.84	0.002987	0.009441	0.057593	1.491228	0.012564	6.703629
	Olasılık (χ^2)	0.9564	0.9226	0.8103	0.2220	0.9108	0.0096
2	χ^2 tablo: 5.99	0.025254	0.051140	0.124109	1.476734	0.114441	7.352127
	Olasılık (χ^2)	0.9875	0.9748	0.9398	0.4779	0.9444	0.0253
5	χ^2 tablo: 11.07	1.166516	1.145602	0.302093	1.765316	0.337230	9.129842
	Olasılık (χ^2)	0.9480	0.9500	0.9976	0.8806	0.9969	0.1040
10	χ^2 tablo: 18.31	1.939060	1.961640	1.151323	5.921923	1.532665	11.35970
	Olasılık (χ^2)	0.9968	0.9966	0.9997	0.8218	0.9988	0.3302
20	χ^2 tablo: 31.41	7.712493	9.029081	10.78783	18.05781	11.05423	17.64700
	Olasılık (χ^2)	0.9936	0.9826	0.9515	0.5836	0.9448	0.6106

EK-5 Devam:**DLREER Serisinin ARIMA(1,1,2) Modeli İçin ARCH Türü Model Sonuçları**

	APARCH (2,1)	APARCH (2,2)	APARCH (2,3)	APARCH (3,1)	APARCH (3,2)	APARCH (3,3)	
ϑ_0	3.74E-05	5.69E-06	0.007338	1.19E-05	6.26E-09	0.000915	
ϑ_1	0.442102	0.536805	0.318289	0.575765	0.507544	0.461342	
ϑ_2	-0.293324	-0.435246	0.046581	-0.560722	-0.174719	0.051069	
ϑ_3				0.101191	0.083240	0.117282	
β_1	0.877346	0.852933	0.422291	0.861313	0.371262	-0.096033	
β_2		0.053315	-0.152938		0.068588	0.215456	
β_3			0.255447			0.25389	
λ_1	0.480541	0.358344	0.574800	0.339699	0.438393	0.437899	
λ_2	0.698982	0.426526	-0.960091	0.299591	0.519374	-0.826059	
λ_3				-0.183124	-0.329845	-0.799323	
δ	1.902854	2.277012	0.934900	2.167441	1.321875	1.639263	
ARCH-LM							
(T - p) * R ²							
1	χ^2 tablo: 3.84	0.037136	0.001334	5.828598	0.024866	0.065085	0.010917
	Olasılık (χ^2)	0.8472	0.9709	0.0158	0.8747	0.7986	0.9168
2	χ^2 tablo: 5.99	0.360098	0.025050	6.895437	0.059343	0.090872	0.034657
	Olasılık (χ^2)	0.8352	0.9876	0.0318	0.9708	0.9556	0.9828
5	χ^2 tablo: 11.07	2.019053	3.339852	8.714618	1.120012	0.703136	1.326184
	Olasılık (χ^2)	0.8465	0.6477	0.1210	0.9523	0.9828	0.9322
10	χ^2 tablo: 18.31	3.508181	5.711735	11.28224	2.034052	3.497724	2.087191
	Olasılık (χ^2)	0.9668	0.8389	0.3360	0.9961	0.9672	0.9956
20	χ^2 tablo: 31.41	9.838672	11.71038	17.19577	10.30894	12.79302	7.360745
	Olasılık (χ^2)	0.9710	0.9257	0.6402	0.9622	0.8861	0.9953

Finansal verilerdeki aşırı basıklık ve kalın kuyruk özellikleri nedeniyle hata terimlerinin koşullu dağılımında normal dağılım yerine Student-t dağılımı kullanılmıştır.

EK-6:**Uygunluğu Sınanan Modellerin Çeşitli Kriterler Açısından Karşılaştırılması**

Volatilite Modelleri	DLREER				
	AIC	SIC	LogL	R ²	SSR
ARCH(2)	-4.404104	-4.295742	589.3418	0.127714	0.267393
GARCH(1,1)	-4.411899	-4.303537	590.3707	0.146948	0.261497
EGARCH(1,1)	-4.423714	-4.301806	592.9302	0.129666	0.266794
EGARCH(1,2)	-4.437210	-4.301757	595.7117	0.124449	0.268394
EGARCH(1,3)	-4.439412	-4.290414	597.0024	0.127106	0.267579
EGARCH(2,1)	-4.437527	-4.288529	596.7536	0.116953	0.270692
EGARCH(2,2)	-4.449405	-4.286862	599.3214	0.131306	0.266292
EGARCH(2,3)	-4.440609	-4.284520	601.8003	0.119270	0.269981
EGARCH(3,1)	-4.415200	-4.266202	593.8064	0.129072	0.266977
EGARCH(3,2)	-4.443604	-4.253971	600.5558	0.133605	0.265587
TGARCH(1,1)	-4.408675	-4.273222	591.9451	0.150071	0.260539
TGARCH(2,3)	-4.415009	-4.225376	596.7812	0.109359	0.273019
TGARCH(3,1)	-4.425902	-4.236269	598.2191	0.120947	0.269467
TGARCH(3,2)	-4.433572	-4.230393	600.2314	0.117907	0.270400
GJR-GARCH(1,1)	-4.459422	-4.273970	592.0437	0.166851	0.255396
GJR-GARCH(2,2)	-4.433256	-4.257168	598.1898	0.117238	0.270604
GJR-GARCH(3,2)	-4.421828	-4.218649	598.6813	0.111590	0.272336
APARCH(1,1)	-4.411909	-4.276458	592.3720	0.132286	0.265991

EK-7:**GARCH(1,1) ve GJR-GARCH(1,1) Modelinin Volatilite Hesaplamaları Karşılaştırması**

Modeller	Geçmiş dönem şoklarının etkisi	Bir dönem önceki şokların etkisi	Asimetri parametresi	Model katsayılarının toplamı	Volatilite Yarılanma süresi	Endeks Volatilitesi	Aylık Bazda Volatilite
	(ϑ_1)	(β_1)	λ	($\vartheta_1 + \beta_1$)	$\frac{\ln(0.5)}{\ln(\vartheta_1 + \beta_1)}$	$\frac{\vartheta_0}{1 - \vartheta_1 - \beta_1}$	$\sqrt{\frac{\vartheta_0}{1 - \vartheta_1 - \beta_1}}$
GARCH(1,1)	0.547627	0.339293	-	0.88692	5.786=ay	0.001707	%4.1
GJR-GARCH(1,1)	0.512960	0.370360	0.749591	0.88332	5.596=ay	0.002320	%4.8

EK-8:**Volatilite Modellerinin Öngörü Performanslarının Karşılaştırılması**

Volatilite Modelleri	DLREER				
	RMSE	MAE	MAPE	TIC	R ²
GARCH(1,1)	0.034299	0.022705	153.4291	0.892892	0.146948
GJR-GARCH(1,1)	0.034125	0.022935	108.5924	0.971522	0.166851